

บทที่ 2

ภูมิหลังความสัมพันธ์ของสาธารณรัฐประชาชนจีนกับสหภาพโซเวียต

จีนกับรัสเซียได้มีความสัมพันธ์กันมาช้านาน เพราะมีพรมแดนติดต่อกันตั้งแต่ทั้งสองประเทศยังมีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยจักรวรรดิรัสเซียในศตวรรษที่ 17 มีราชวงศ์โรมานอฟครองอำนาจภายใต้พระเจ้าซาร์ และจักรวรรดิจีนมีราชวงศ์ชิงครองอำนาจเป็นจักรพรรดิจีน ต่อมาจีนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็น “สาธารณรัฐจีน” ใน ค.ศ.1911 แต่รัสเซียเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์และสถาปนาเป็นสหภาพโซเวียตใน ค.ศ.1917

จากนั้นพรรคคอมมิวนิสต์จีนภายใต้การนำของเหมา เจ๋อตง ยึดอำนาจบนแผ่นดินใหญ่จีนและสถาปนาประเทศเป็นสาธารณรัฐประชาชนจีน เมื่อ 1 ตุลาคม ค.ศ.1949 โดยมีการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ สาธารณรัฐประชาชนจีนกับสหภาพโซเวียตมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด เพราะมีอุดมการณ์ที่สอดคล้องกัน จีนได้ดำเนินนโยบาย “เอนไปพึ่งพิงข้างหนึ่ง” (Lean on one side) โดยหันไปพึ่งพิงสหภาพโซเวียต เพราะหวังเกรงภัยคุกคามจากสหรัฐฯ¹ ที่ยังคงให้การสนับสนุนแก่รัฐบาลสาธารณรัฐจีนภายใต้เจียง ไคเชค ที่อพยพไปอยู่ไต้หวัน

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตใกล้ชิดกันในช่วงแรก แต่ภายหลังเริ่มมีความขัดแย้งในหลายประเด็นจนกลายเป็นปฏิปักษ์กันในเวลาต่อมา จนกระทั่งสหภาพโซเวียตล่มสลายแตกออกเป็น 15 สาธารณรัฐ ประกอบด้วย สหพันธรัฐรัสเซีย 149.3 ล้านคน สาธารณรัฐอาร์มาเนีย 3.5 ล้านคน สาธารณรัฐอาเซอร์ไบจาน 7.1 ล้านคน สาธารณรัฐเบลารุส 10.3 ล้านคน สาธารณรัฐจอร์เจีย 5.5 ล้านคน สาธารณรัฐคาซัคสถาน 16.9 ล้านคน สาธารณรัฐคีร์กีซ 4.5 ล้านคน สาธารณรัฐมอลโดวา 4.4 ล้านคน สาธารณรัฐทาจิกิสถาน 5.5 ล้านคน สาธารณรัฐเติร์กเมนิสถาน 3.9 ล้านคน สาธารณรัฐยูเครน 52.1 ล้านคน สาธารณรัฐอุซเบกิสถาน 21.3 ล้านคน สาธารณรัฐเอสโตเนีย 1.6 ล้านคน สาธารณรัฐลัตเวีย 2.7 ล้านคน สาธารณรัฐลิทัวเนีย 3.7 ล้านคน จีนจึงมีพรมแดนติดต่อกับหลายประเทศที่เคยเป็นสหภาพโซเวียต¹

¹ เขียน ธีระวิทย์, นโยบายต่างประเทศจีน, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), น. 455-476.

บทนี้ขอนำเสนอภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับรัสเซียโดยสังเขป ตั้งแต่ก่อนจีนสถาปนาประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนในวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1949 จนกระทั่งสหภาพโซเวียตแตกสลายในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1991 โดยแบ่งเป็น 3 ช่วง **ช่วงแรก** เป็นภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับรัสเซียก่อนการสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีนในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1949 **ช่วงที่สอง** ความสัมพันธ์ระหว่างสาธารณรัฐประชาชนจีนกับสหภาพโซเวียตใน ค.ศ. 1949-1991 **ช่วงที่สาม** ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหพันธรัฐรัสเซียและอดีตสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1992-1996 ก่อนการร่วมมือพหุภาคีของกลุ่ม “เซียงไฮ้ 5”

ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับรัสเซียก่อนตุลาคม 1949

จีนกับรัสเซียเป็นจักรวรรดิโบราณที่ยิ่งใหญ่และมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล เขตแดนระหว่างจีนกับรัสเซียในสมัยโบราณไม่ชัดเจน ขึ้นอยู่กับอำนาจของจักรวรรดิใดเข้มแข็งกว่ากัน อีกทั้งจีนกำหนดเขตแดนในลักษณะสืบทอดตามประเพณี อย่างไรก็ตามเมื่อจักรวรรดิรัสเซียเข้มแข็งและขยายอิทธิพลมาทางตะวันออกสู่เอเชียก็เผชิญกับอำนาจของจักรวรรดิจีนภายใต้ราชวงศ์ชิง² ทั้งสองฝ่ายเผชิญหน้ากัน และนำไปสู่การตกลง “สนธิสัญญาเนอริซิง” (Treaty of Nerchinsk) ใน ค.ศ. 1689 ในขณะเดียวกัน จีนวางใจมิได้เตรียมป้องกันภัยจากการขยายอิทธิพลของรัสเซีย แต่พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่หนึ่งแห่งจักรวรรดิรัสเซีย มีความปรารถนาที่จะครอบครองเมืองท่าทางตะวันออก เพื่อเปิดสู่ทะเลและมหาสมุทรแปซิฟิก³

ดังนั้นใน ค.ศ. 1847 จึงได้แต่งตั้งเคาท์นิโคไล มูราเวียบ (Nikolai Muraviev) ให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่แห่งไซบีเรียตะวันออก และมอบอำนาจพิเศษให้สำรวจดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเฮยหลงเจียง (Heilongjiang แม่น้ำมั่งกรดำ) หรือแม่น้ำอามูร์ (Amur) ใน ค.ศ. 1849 จากนั้นในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1854 เคาท์มูราเวียบ นำเรือรบกว่า 70 ลำ เข้าครอบครองดินแดนแม่น้ำอามูร์ โดยวางแผนกองกำลังทหารบริเวณริมฝั่งแม่น้ำอามูร์ เพื่อบังคับให้ราชวงศ์ชิงได้ทำ “สนธิสัญญาไอกุน” (Treaty of Aigun) แต่ราชวงศ์ชิงปฏิเสธ เพราะทำให้จีนต้องสูญเสียดินแดน

²เขียน ธีระวิทย์, การเมืองและการปกครองของสาธารณรัฐประชาชนจีน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กราฟิคอาร์ต, 2517) น. 14-15.

³เขียน ธีระวิทย์, วิวัฒนาการปกครองของจีน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2519) น. 85-86.

มหาศาลจากแม่น้ำอุสซูรีจนจรดทะเลญี่ปุ่น กองกำลังรัสเซียจึงบุกโจมตีจีน เป็นเหตุให้ชาวจีนกว่า 200,000 คนถูกฆ่าตาย⁴

ต่อมาใน ค.ศ. 1858 พระเจ้าซาร์แห่งจักรวรรดิรัสเซีย ได้ร่วมมือกับอังกฤษ และฝรั่งเศส กดดันให้ราชวงศ์ชิงลงนามใน “สนธิสัญญาไอกุน” (Treaty of Aigun) ซึ่งมีสาระสำคัญว่า จีนต้องยกดินแดนทางตอนเหนือของแม่น้ำอามูร์ ซึ่งมีพื้นที่ขนาด 600,000 ตารางกิโลเมตร และให้จีนร่วมกับรัสเซียปกครองดินแดนทางทิศตะวันตกของแม่น้ำอุสซูรีซึ่งมีเนื้อที่ 400,000 ตารางกิโลเมตร

นอกจากนี้พระเจ้าซาร์ยังส่งทูตมาประจำกรุงปักกิ่งเพื่อติดตามความเคลื่อนไหวของมหาอำนาจตะวันตกอื่น ๆ ในจีน อีกทั้งเรียกร้องผลประโยชน์จากจีนให้เท่าเทียมกับอังกฤษ ต่อมาเมื่ออังกฤษส่งกองทหารเข้ายึดกรุงปักกิ่งใน ค.ศ. 1860 ทูตรัสเซียตั้งตนเป็นผู้ไกล่เกลี่ย จนได้รับการตอบแทนเป็นดินแดน 350,000 ตารางไมล์ ทำให้ดินแดนทางตะวันตกของจีน โดยเฉพาะซินเจียงซึ่งเป็นบริเวณที่จักรวรรดิรัสเซียให้ความสนใจ ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัสเซีย⁵

จีนเสียดินแดนให้จักรวรรดิรัสเซียในสมัยราชวงศ์ชิงของแมนจู ตามสนธิสัญญาหลายฉบับ นับตั้งแต่ “สนธิสัญญาไอกุน” (Treaty of Aigun) ใน ค.ศ. 1858 ซึ่งบังคับให้จีนต้องยกดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำมั่งกรดำจรดแม่น้ำอุสซูรี “สนธิสัญญาเทียนสิน” (Treaty of Tientsin) ใน ค.ศ. 1860 บังคับให้จีนยกอาณาบริเวณระหว่างแม่น้ำอุสซูรี แม่น้ำมั่งกรดำ และน่านน้ำญี่ปุ่นให้จักรวรรดิรัสเซีย เป็นเหตุให้ทั้งสองฝ่ายเกิดข้อพิพาทตามชายแดนบ่อยครั้ง⁶

ต่อมาได้เกิดการปฏิวัติบอลเชวิคในรัสเซีย และรัสเซียเปลี่ยนการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์โดยสถาปนาสหภาพโซเวียตใน ค.ศ. 1917 และมีเลนิน (Lenin) เป็นประมุข เลนินได้จัดตั้งองค์การคอมมิวนิสต์สากล (Comintern: Communist International) เพื่อเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ อีกทั้งได้ส่งคณะผู้แทนองค์การโคมินเทอร์น นำโดยนายวอยทินสกี (Gregory Voitinsky) เลขาธิการฝ่ายกิจการตะวันออกไกลของโคมินเทอร์น และล่ามชาวจีน หยาง หมิงฉ่าย (Yang Mingchai) มายังจีนใน ค.ศ. 1920 เพื่อติดต่อและสนับสนุนชาวจีนที่นิยมลัทธิมาร์กซ์ให้จัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีน ต่อมานายวอยทินสกีได้พบกับนายหลี่ ต้าเจา และนายเฉิน ตูซิว จึงสนับสนุนให้มีการประชุมสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์จีนครั้งแรกเมื่อ 1 กรกฎาคม ค.ศ. 1921

⁴“Russian Encroachments: 1847-1900”. (27 February 2009)

<<http://www.republicanchina.org/qing.html#russian>>.

⁵เขียน ฉีระวิทย์, วิวัฒนาการปกครองของจีน, น. 85-86

⁶เขียน ฉีระวิทย์, การเมืองและการปกครองของสาธารณรัฐประชาชนจีน, น.14-15.

ที่นครเซียงไฮ้ โดยมีผู้เข้าร่วมประชุม 12 คน รวมทั้งเหมา เจ๋อตง (Mao Zedong) ที่ประชุมสมัชชาพรรค ครั้งที่ 1 นี้แต่งตั้งให้นายเฉิน ตู๋ชิวเป็นเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์จีนคนแรก⁷

องค์การคอมมิวนิสต์สากลและสหภาพโซเวียตได้ให้การสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์จีนในการทำสงครามปฏิวัติ จนในที่สุดพรรคคอมมิวนิสต์จีนภายใต้การนำของเหมา เจ๋อตง ก็สามารถยึดอำนาจบนแผ่นดินใหญ่จีนได้สำเร็จ เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์และสถาปนาเป็นสาธารณรัฐประชาชนจีน ในวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1949

สาธารณรัฐประชาชนจีนกับสหภาพโซเวียต ระหว่าง ค.ศ. 1949 – 1991

เมื่อจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1949 ความสัมพันธ์ระหว่างสาธารณรัฐประชาชนจีนกับสหภาพโซเวียตได้ทวีความใกล้ชิดเพราะอุดมการณ์สอดคล้อง อีกทั้งจีนหวังพึ่งพิงสหภาพโซเวียต แต่ภายหลังเกิดความขัดแย้งในทศวรรษที่ 1960-1970 ต่อมาความสัมพันธ์เริ่มดีขึ้นในทศวรรษ 1980 จนกระทั่งสหภาพโซเวียตแตกสลายเป็นรัฐอิสระ 15 รัฐ ใน ค.ศ. 1991 เพื่อพิจารณาพัฒนาการของความสัมพันธ์ดังกล่าวขอนำเสนอเป็น 4 ช่วงเวลา ได้แก่ ช่วงใกล้ชิดกับสหภาพร่วมอุดมการณ์: ค.ศ. 1949-1959 ช่วงขัดแย้งเป็นคู่ปรปักษ์: ค.ศ. 1960-1969 ช่วงต่อต้านสังคมนิยมโซเวียต: ค.ศ. 1970-1982 ช่วงรื้อฟื้นความสัมพันธ์: ค.ศ. 1983-1991

1. ช่วงใกล้ชิดกับสหภาพร่วมอุดมการณ์: ค.ศ. 1949-1959

หลังจากพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้ประสบความสำเร็จในสงครามปฏิวัติ ประธานพรรคคอมมิวนิสต์จีน เหมา เจ๋อตง ได้สถาปนาจีนให้เป็นสาธารณรัฐประชาชนจีนเมื่อ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1949 สหภาพโซเวียตเป็นประเทศแรกที่ประกาศรับรองจีนในวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1949⁸ จีนได้ตัดสินใจดำเนินนโยบาย “เอนไปพึ่งพิงฝ่ายหนึ่ง” คือสหภาพโซเวียต โดยหวังผลประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและความมั่นคง ในเดือนธันวาคม เหมาได้เดินทางไปยังสหภาพโซเวียตเพื่อเจรจา

⁷ จูลีฟ ชินวรโรน, “การเมืองสาธารณรัฐประชาชนจีน: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต,” ใน จีนในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลง บรรณาธิการ ประทุมพร วัชรเสถียร, ไชยวัฒน์ คำชู (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542) น.8

⁸ อาทร์ พุงธรรมสาร, “นโยบายต่างประเทศของจีน: จากปฏิวัติทั่วโลกมาผูกมิตรกับทุกประเทศ,” (ภาคนิพนธ์มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), น. 58-62.

กับสตาลินผู้นำสหภาพโซเวียต และลงนามใน “สัญญามิตรภาพพันธมิตรและความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน” (Treaty of Friendship, Alliance, and Mutual Assistance) เป็นระยะเวลา 30 ปี⁹ ในวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1950 ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตในช่วงนี้เป็นลักษณะที่จีนพึ่งพิงสหภาพโซเวียตในหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจ¹⁰

ในด้านการเมือง จีนต้องการพึ่งพิงสหภาพโซเวียตเพื่อคานอำนาจสหรัฐ ฯ เนื่องจากสหรัฐ ฯ ต่อต้านคอมมิวนิสต์ อีกทั้งสหรัฐ ฯ มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับญี่ปุ่นซึ่งเคยรุกรานจีนและคงกำลังทหารอยู่ในญี่ปุ่น และให้การสนับสนุนรัฐบาลเจียง ไคเชก ซึ่งอพยพไปอยู่เกาะไต้หวัน ต่อมาเมื่อคอมมิวนิสต์เกาหลีเหนือบุกเกาหลีใต้ใน ค.ศ. 1950 เพื่อรวมประเทศแต่ถูกต่อต้านจากกองกำลังสหประชาชาติภายใต้การนำของสหรัฐ ฯ ทำให้จีนต้องให้ความช่วยเหลือแก่เกาหลีเหนือเพื่อให้เกาหลีเหนือไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสหรัฐ ฯ ซึ่งอาจกระทบกระเทือนความมั่นคงของจีนได้ การเผชิญหน้าในสงครามเกาหลีทำให้จีนกับสหรัฐ ฯ เป็นปฏิปักษ์กันอย่างเข้มข้น จีนจึงต้องพึ่งพิงสหภาพโซเวียตทางด้านการเมืองเพื่อคานอำนาจมิให้สหรัฐ ฯ คุกคามจีน

ทางด้านเศรษฐกิจ สหภาพโซเวียตให้ความช่วยเหลือจีนโดยการให้เงินกู้เป็นจำนวน 300 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ฯ เพื่อนำไปฟื้นฟูเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยมีผู้เชี่ยวชาญโซเวียตเข้ามาช่วยวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาโครงการอุตสาหกรรมทั้งเก่าและใหม่ถึง 211 โครงการ นอกจากนี้ ใน ค.ศ. 1950 สหภาพโซเวียตยังให้เงินกู้แก่จีนจำนวน 600 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ฯ และให้จีนส่งวัตถุดิบที่เป็นสินค้าส่งออกไปยังสหภาพโซเวียตเพื่อเป็นการชำระหนี้¹¹ นอกจากนี้จีนยังเห็นว่าสหภาพโซเวียตเป็นแหล่งซื้อวัตถุดิบและสินค้าพร้อมทั้งเป็นตลาดเพื่อระบายสินค้าของจีน ต่อมาได้ทำความตกลงฉบับที่ 2 ร่วมกันในวันที่ 27 มีนาคม ค.ศ. 1950 เพื่อทำคลังสินค้าและแบ่งสรรผลประโยชน์ในการสำรวจน้ำมัน แร่เหล็ก โลหะในเขตมณฑลซินเจียง มีชาวจีนนับพันคนไปศึกษาและฝึกอบรมด้านต่าง ๆ ในสหภาพโซเวียต นอกจากนี้

⁹ จูลีฟ ชินวรโรณ, “การเมืองสาธารณรัฐประชาชนจีน: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต,” น. 8

¹⁰ John W. Garver, *Foreign Relations of the People's Republic of China*, (New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1993), pp. 40-41.

¹¹ จอห์น เค. แฟร์แบงค์, เจอนัน โอ โรสเซอร์ และอัลเบิร์ต เอ็ม เคิร์ก, *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกยุคใหม่ (East Asia, the modern transformation)*, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2521), น. 45.

ทั้งสองฝ่ายยังได้ทำความตกลงในวันที่ 19 เมษายน ค.ศ. 1950 เพื่อพัฒนาสายการบินร่วมกันเป็นเวลา 10 ปี โดยแบ่งเป็นสามเส้นทางระหว่างกัน ดังนี้ (1) ปักกิ่ง-ชิตะ (Peking-Chita) (2) ปักกิ่ง-ไอร์คุตสค์ (Peking-Irkutsk) (3) ปักกิ่ง-อัลมา-อิตา (Peking-Alma-Ata)¹²

ส่วนด้านการทหาร จีนต้องการพัฒนาประเทศให้เป็นสังคมนิยมที่เข้มแข็งในทุก ๆ ด้านรวมทั้งด้านการทหารและเทคโนโลยีการป้องกันประเทศ ผู้นำของจีนได้เจรจาให้สตาลิน ผู้นำสหภาพโซเวียตให้ความช่วยเหลือในการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ จีนส่งแร่ยูเรเนียมในการพัฒนาระเบิดนิวเคลียร์ให้แก่สหภาพโซเวียต เพื่อแลกเปลี่ยนการถ่ายทอดความรู้ในด้านวิชาการ ภายใต้ “สนธิสัญญาว่าด้วยเทคโนโลยีเกี่ยวกับการป้องกันประเทศ”¹³ ทั้งนี้เพราะจีนไม่ต้องการให้สหรัฐฯ ใช้อาวุธนิวเคลียร์มาข่มขู่จีน ในระยะแรกความร่วมมือเป็นไปอย่างราบรื่น มีนักวิชาการชาวจีนไปศึกษาและฝึกอบรมในด้านเทคโนโลยีนิวเคลียร์จากสหภาพโซเวียต

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตเริ่มเปลี่ยนไป เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำสหภาพโซเวียต ภายหลังจากการอสัญกรรมของสตาลินใน ค.ศ. 1953 ความขัดแย้งเริ่มมากขึ้น หลังจากครุสชอฟสามารถขจัดคู่แข่งคนอื่น ๆ และขึ้นดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตใน ค.ศ. 1955 ได้ดำเนินนโยบายปฏิรูปเศรษฐกิจโซเวียตและยังพัฒนาเกษตรกรรมมากกว่าอุตสาหกรรมซึ่งแตกต่างจากสตาลิน ต่อมาที่ประชุมของสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์สหภาพโซเวียตครั้งที่ 20 ใน ค.ศ. 1956 ครุสชอฟประณามว่าสตาลินเป็นเผด็จการและทรราช (de-stalinization) ซึ่งเหมา เจ๋อตุง ไม่เห็นด้วยและไม่พอใจ เพราะยังมองว่าสตาลินเป็นผู้นำที่มีความสามารถ อีกทั้งมีคุณูปการต่อจีนที่ได้ให้การสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์ ทั้งก่อนและหลังการสถาปนาประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนใน ค.ศ. 1949¹⁴ ท่าทีดังกล่าวของครุสชอฟเป็นการจุดชนวนความขัดแย้งให้เกิดขึ้นระหว่างทั้งสองฝ่าย การประณามสตาลินเช่นนั้นทำให้จีนมองว่าเป็นการไม่ให้เกียรติจีนเนื่องจากสหภาพโซเวียตมิได้แจ้งให้ทราบล่วงหน้า

¹²O. Edmund Clubb, *China & Russia The Great Game*, (New York and London: Columbia University Press, 1971), pp. 382-386.

¹³เขียน ธีระวิทย์, *จีนกับสังคมโลก*, (กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2519), น. 56.

¹⁴จุลชีพ ชินวรรโณ, “สาธารณรัฐประชาชนจีนกับการเมืองโลก,” เอกสารการสอนชุดวิชามหาอำนาจกับการเมืองโลก, เลขที่ 82422 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528), เล่ม 2, น. 491-556.

ในปลายทศวรรษที่ 1950 ความขัดแย้งของทั้งสองฝ่ายเริ่มปรากฏชัดเจนขึ้น หลังจากสหภาพโซเวียตภายใต้การนำของครุสชอฟ ดำเนินนโยบาย “อยู่ร่วมกันโดยสันติ” (Peaceful Coexistence) กับสหรัฐ ฯ และเปิดการเจรจากับสหรัฐ ฯ เพื่อลดความตึงเครียด ในขณะที่จีนเห็นว่าสหภาพโซเวียต ซึ่งประสบความสำเร็จในการปล่อยดาวเทียม “สปูตนิค” ไปโคจรรอบโลก เป็นประเทศแรก ควรจะเร่งผลักดันฝ่ายคอมมิวนิสต์ให้ขยายอำนาจมากขึ้น จีนเริ่มกังวลว่าสหภาพโซเวียตอาจไม่สนับสนุนจีนอย่างเต็มที่เท่ากับสมัยสตาลิน

จีนพยายามเร่งพัฒนาเศรษฐกิจตามนโยบายก้าวกระโดด (Great Leap Forward) ใน ค.ศ. 1958 ต่อมาทหารจีนได้ระดมยิงปืนใหญ่ถล่มเกาะคีมอยและเกาะมาทสุ เพื่อกดดันไต้หวัน และทดสอบความจริงจังในมิตรภาพของสหภาพโซเวียต สหรัฐ ฯ ประกาศว่าจะใช้อาวุธนิวเคลียร์หากจีนยึดครองเกาะทั้งสอง การข่มขู่ด้วยนิวเคลียร์ของสหรัฐ ฯ ประกอบกับท่าทีเมินเฉยของสหภาพโซเวียตเนื่องจากไม่ต้องการขัดแย้งกับสหรัฐ ฯ ทำให้จีนตระหนักดีกับท่าทีเปลี่ยนแปลงของสหภาพโซเวียต อีกทั้งครุสชอฟตั้งเงื่อนไขเพิ่มเติมในการให้ความช่วยเหลือด้านนิวเคลียร์ ทำให้จีนรู้สึกว่สหภาพโซเวียตไม่จริงใจ ดังนั้นระหว่าง ค.ศ. 1958-1960 ความขัดแย้งระหว่างสหภาพโซเวียตและจีนได้ทวีมากขึ้นและเข้มข้น จีนวิจารณ์ครุสชอฟว่าเป็นพวก “ลัทธิแก้” (revisionism) คือเบี่ยงเบนจากหลักการมาร์กซ-เลนิน ในขณะเดียวกัน ครุสชอฟก็วิจารณ์จีนว่าชอบดำเนินนโยบายสุ่มเสี่ยง การวิพากษ์วิจารณ์ได้ดำเนินไปอย่างเข้มข้น ทำให้สหภาพโซเวียตยุติการให้ความช่วยเหลือแก่จีน และถอนผู้เชี่ยวชาญออกจากจีนใน ค.ศ. 1960 ความขัดแย้งระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต ทำให้ความสัมพันธ์ตึงเครียด ห่างเหินกันยิ่งขึ้น

2. ช่วงขัดแย้งเป็นคู่ปรปักษ์: ค.ศ. 1960-1969

ความขัดแย้งของทั้งสองฝ่ายยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 1960 โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางสหภาพโซเวียตยังถอนผู้เชี่ยวชาญทางด้านนิวเคลียร์กลับประเทศตน รวมทั้งในช่วงต้นทศวรรษ 1960 ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ ทำให้เกิดการโต้เถียงกันระหว่างเหมา เจ๋อตุง และครุสชอฟเริ่มขึ้นภายหลังจากเหมา ฯ กล่าวโจมตีครุสชอฟว่าเป็นพวกลัทธิแก้ (revisionism) และมีวิถีปฏิบัติที่ผิดเพี้ยนจากที่ผู้นำสตาลินเคยทำไว้ ด้านครุสชอฟก็ตอบโต้เหมา เจ๋อตุง ว่ามีลักษณะเหมือนสตาลิน กล่าวคือเป็นพวกที่เคร่งคัมภีร์ (dogmatism) ซึ่งเป็นลักษณะผิดแผกแปลกแยกจากโลกแห่งความเป็นจริง¹⁵

¹⁵Donald S. Zagoria, *The Sino-Soviet Conflict 1956 – 1961*, (New Jersey: Princeton University Press, 1962), pp. 39-65.

การที่ครุสชอฟตัดสินใจหยุดส่งผู้เชี่ยวชาญทางด้านเทคนิคที่คอยให้ความช่วยเหลือจีน และที่ปรึกษาชาวโซเวียตกลับประเทศกว่า 1,400 ราย ทั้งยังยุติการสร้างโครงการต่าง ๆ ที่เพิ่งจะสำเร็จไปเพียงเล็กน้อยอีกกว่า 180 โครงการ ทำให้ความสัมพันธ์ที่เสื่อมโทรม¹⁶ท่าที่แข็งแกร่งของผู้นำครุสชอฟ ๆ ยิ่งทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายตึงเครียดมากขึ้น

ใน ค.ศ.1962 เกิดการเผชิญหน้ากันระหว่างจีนและสหภาพโซเวียต เนื่องจากการอพยพของชนกลุ่มน้อยชาวคาซัค และอุยกูร์ในจีน โดยใช้ประโยชน์จากบริเวณพรมแดนที่เชื่อมต่อระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตที่มีระยะยาวถึง 4,355 กิโลเมตร หลบหนีออกจากเขตมณฑลซินเจียงของจีน เนื่องจากเกรงว่าจะถูกกีดกันทางเศรษฐกิจ ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้เป็นชาวมุสลิม นับถือศาสนาอิสลามซึ่งอาศัยอยู่ในจีน ได้อพยพไปยังสหภาพโซเวียตในช่วงเดือนเมษายน ค.ศ. 1962 ถึงกลาง ค.ศ. 1963 เป็นจำนวนมากถึง 62,000 ราย ความสัมพันธ์ที่เสื่อมโทรมของทั้งสองฝ่ายนั้น เห็นได้ชัดจากการที่ปักกิ่งรายงานว่าปิดสำนักงานกงสุลใหญ่ของสหภาพโซเวียตที่ตั้งอยู่ในเมืองอูรุมฉี (Urumqi) และเมืองคาร์ดจา (Kuldja) รวมทั้งระงับการสร้างเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างจีนไปยังคาซัคสถานอดีตสมาชิกแห่งสหภาพโซเวียต¹⁷

การประกาศ “หลักการเบรซเนฟ” (Breznev doctrine) ของผู้นำสหภาพโซเวียต ที่มีสาระสำคัญว่า สหภาพโซเวียตถือสิทธิที่จะเข้าแทรกแซงในประเทศคอมมิวนิสต์ใด ๆ ย่อมได้ หากระบอบสังคมนิยมของประเทศนั้นตกอยู่ในอันตราย จากนั้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1968 สหภาพโซเวียตส่งทหารแทรกแซงเชคโกสโลวาเกีย¹⁸

ความแข็งแกร่งที่สหภาพโซเวียตแสดงออกให้เห็นยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดความบาดหมางระหว่างจีนเพิ่มมากขึ้น การกระทำดังกล่าวนั้นนอกจากเป็นการแสดงให้เห็นถึงอำนาจของสหภาพโซเวียตแล้ว ยังเพิ่มความรู้สึกหวาดระแวงให้แก่จีนมากขึ้น เนื่องจากสหภาพโซเวียตในช่วงเวลานี้มีการดำเนินนโยบายใกล้ชิดกับตะวันตก และยังทำให้จีนเห็นว่าตนเองตกอยู่ในสภาพเดียวกับเชคโกสโลวาเกียได้เพราะทั้งสองฝ่ายมีความขัดแย้งต่อกันหลายด้าน

¹⁶ Thomas G. Hart, *Sino-Soviet relations: re-examining the prospects for normalization*, The Swedish Institute of International Affairs, (England: Gower Publishing Company Limited, 1987), p. 45.

¹⁷ O. Edmund Clubb, *China & Russia The Great Game*, op.cit., pp. 495-496.

¹⁸ จุลชีพ ชินวรโรณ, “สาธารณรัฐประชาชนจีนกับการเมืองโลก,” เอกสารการสอนชุดวิชา *มหาอำนาจกับการเมืองโลก*, น. 451-496.

ความขัดแย้งบริเวณพรมแดนเริ่มทวีความรุนแรงขึ้น ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1967 สหภาพโซเวียตโจมตีจีนเป็นครั้งแรก ขณะที่จีนได้ขู่โจมตีสหภาพโซเวียตเช่นกันในบริเวณเกาะเงินเป่าหรือเกาะดามานสกี และมีการเดินขบวนของมวลชนชาวจีนกว่า 400,000 คน เพื่อประท้วงสหภาพโซเวียต จากนั้นในไม่กี่วันถัดมาจำนวนผู้ร่วมเดินขบวนเพิ่มขึ้นถึง 1 ใน 3 ของประชากรจีนหรือกว่า 260 ล้านคน ขณะเดียวกัน ทางสหภาพโซเวียตได้โจมตีสถานทูตจีนที่อยู่ในกรุงมอสโก โดยมีขบวนผู้เดินประท้วงกว่า 50,000 คนไปจนถึง 100,000 คน ที่ได้ทำการขว้างปาก้อนหินเพื่อพังหน้าต่างสถานทูตจีนและทำร้ายเจ้าหน้าที่ในนั้น¹⁹ จนกระทั่งในวันที่ 2 มีนาคม ค.ศ. 1969 จีนและสหภาพโซเวียตปะทะกันทางทหารบริเวณเกาะเงินเป่าหรือเกาะดามานสกีทางแถบแม่น้ำอุสซูรี โดยทหารของทางฝ่ายสหภาพโซเวียตเสียชีวิตทั้งสิ้น 34 คน²⁰

ภายหลังการปะทะกันทางทหาร ในวันที่ 11 กันยายน ค.ศ. 1969 ได้มีการพบปะกันระหว่างโจว เอินไหล และ อเล็กเซีย โคซียิน ที่สนามบิน ณ กรุงปักกิ่ง เพื่อหารือกันในการลดวิกฤตการณ์ความขัดแย้งดังกล่าว รวมทั้งเพื่อเป็นการลดความตึงเครียดและทำความเข้าใจต่อเหตุการณ์ที่ผ่านมาด้วยการเจรจาอย่างสันติวิธี ทั้งสองฝ่ายเห็นพ้องที่จะหลีกเลี่ยงการปะทะกันด้วยกำลังอาวุธและกำลังทหาร วันที่ 7 ตุลาคม ปีเดียวกัน ทางการจีนได้ออกแถลงการณ์โดยเสนอให้ทั้งสองรัฐทำความตกลงร่วมกันเพื่อเป็นมาตรการในการถอนกำลังทหารออกจากบริเวณพรมแดนของทั้งสองฝ่าย ซึ่งถือเป็นแนวทางก่อนที่จะมีการเจรจาตกลงกันในประเด็นพรมแดนโดยตรง²¹

ปลายทศวรรษ 1960 ความสัมพันธ์ระหว่างจีนและสหภาพโซเวียตอยู่ในขั้นตกต่ำ แม้ว่าทั้งสองฝ่ายจะมีผู้นำที่เชื่อในอุดมการณ์เดียวกัน แต่หาได้มีมุมมองและตีความต่ออุดมการณ์เหมือนกัน ความแข็งแกร่งที่ครุสชอฟประณามสตาลินในทศวรรษ 1950 ทำให้จีนมองสหภาพโซเวียตเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งการถอนตัวของผู้เชี่ยวชาญในการพัฒนาเทคโนโลยีนิวเคลียร์ อีกทั้งการระงับโครงการสร้างอุตสาหกรรมกว่าร้อยโครงการของสหภาพโซเวียต ยิ่งสร้างความขุ่นเคืองให้แก่จีนอย่างยิ่ง

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

²⁰ O. Edmund Clubb, *China & Russia The Great Game*, op.cit., pp. 495-496.

²¹ Thomas G. Hart, *Sino-Soviet relations: re-examining the prospects for normalization*, op.cit., pp. 46-47.

ในที่สุดเมื่อทั้งสองฝ่ายต้องเผชิญหน้ากันบริเวณพรมแดนที่เชื่อมต่อกันจนกระทั่งเกิดการปะทะกันด้วยกำลังทหาร เป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ฉันมิตรและความร่วมมือที่เคยมีต่อกันเป็นระยะเวลาอันยาวนานต้องขาดสะบั้นลงในตอนต้นทศวรรษ 1960 ถึงกระนั้นความเป็นเพื่อนบ้านย่อมต้องมีการกระทบกระทั่งกันบ้างเป็นธรรมดา ในปลายปีเดียวกัน ทั้งสองฝ่ายได้พยายามหารือเพื่อคงระดับความสัมพันธ์อันประะบางมิให้แตกแยกกัน

3. ช่วงต่อต้านสังคมนิยมโซเวียต: ค.ศ. 1970-1982

ทศวรรษ 1970 ความสัมพันธ์เชิงขัดแย้งของทั้งสองฝ่ายเริ่มผ่อนคลายไปในทางที่ดีขึ้น ภายหลังจากการปะทะกันทางทหารบริเวณเกาะเงินเป่าหรือเกาะตามานสกีใน ค.ศ. 1969 หลังจากนั้น 1 ปี อดีตเอกอัครราชทูตแห่งสหภาพโซเวียตประจำกรุงปักกิ่ง เยือนจีนในเดือนมกราคม ค.ศ. 1970 และยื่นข้อเสนอมอบเกาะกว่าร้อยแห่งให้แก่จีน รวมทั้งเกาะตามานสกีหรือเกาะเงินเป่าด้วย ทั้งนี้ จีนต้องไม่เรียกร้องเกาะอื่นอันเป็นดินแดนของสหภาพโซเวียต แต่จีนมองว่าการกระทำดังกล่าว ผิดตามหลักกฎหมายและสนธิสัญญาที่เคยทำไว้จึงไม่ยอมรับข้อเสนอ อย่างไรก็ตาม ในเดือนมิถุนายน สหภาพโซเวียตก็ยังไม่ลดละความพยายามต่อการยื่นข้อเสนอดังกล่าว โดยเพิ่มข้อเสนอในการแบ่งเขตแดนตามแนวชายแดนจีนกับสหภาพโซเวียต จากมองโกเลียจนถึงเกาหลีเหนือ ทั้งยังได้เชิญผู้นำจีนเยือนสหภาพโซเวียต

แม้จะเริ่มฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกันแล้ว แต่สัมพันธภาพนั้นยังเต็มไปด้วยความเย็นชา เนื่องจากกรณีการตั้งกองกำลังที่ตั้งอยู่บริเวณชายแดนที่ติดกันของทั้งสองฝ่าย ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีการเพิ่มกองกำลังและจำนวนทหารอยู่บ่อยครั้ง ใน ค.ศ. 1971 ทางฝ่ายสหภาพโซเวียตได้ส่งตัวแทนเพื่อยื่นข้อเสนอดังกล่าว ให้ร่วมลงนามไม่กระทำการอันก้าวร้าวต่อกัน ('non-aggression treaty') รวมทั้งยุติการคุกคามและการใช้กำลังต่อต้านกัน

แต่ทางจีนไม่เห็นด้วยและไม่รับข้อเสนอดังกล่าว เนื่องจากจีนได้พิจารณาถึงสนธิสัญญาแห่งพันธมิตรระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตที่เคยทำไว้ใน ค.ศ. 1950 ยังเกิดเหตุการณ์ปะทะกันทางทหารใน ค.ศ. 1969 ดังนั้นจีนเห็นว่าการร่วมลงนามกับสหภาพโซเวียตในสนธิสัญญาดังกล่าวมิใช่สิ่งจำเป็น²² ในทศวรรษ 1970 นี้ มีประเด็นสำคัญ 2 ประการ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศ

²²Chien - peng Chung, *Domestic Politics, International Bargaining and China's Territorial Disputes*, (London: Routledge Curzon, 2004), pp. 61-95.

ประเด็นแรก ปัญหาทางยุทธศาสตร์ด้านภูมิศาสตร์นั้น Thomas G. Hart ได้แบ่งการวิเคราะห์ความต้องการของจีนที่จำเป็นต้องหาหรือเพื่อแก้ไขปัญหาด้านพรมแดนกับสหภาพโซเวียตไว้ 2 หัวข้อว่า (1) ความต้องการของจีนที่ต้องการให้สหภาพโซเวียตลดการค้ำกำลังทหารบริเวณพรมแดนที่ติดต่อกันอย่างสิ้นเชิง และ (2) ลดการกระทำใด ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อทั้งสองฝ่าย ลดการเป็นภัยคุกคามด้านความมั่นคงต่อกัน รวมทั้งลดความพยายามที่จะเพิ่มจำนวนอาวุธยุทธโปกรณ์ตลอดจนลดการขยายกองกำลังทางทหารในบริเวณพรมแดนที่ติดต่อกันซึ่งเป็นพื้นที่อ่อนไหว ทั้งนี้ทั้งสองฝ่ายควรมีการจัดการเกี่ยวกับการทำความตกลงในประเด็นการเป็นพันธมิตรกับรัฐอื่นในส่วนของจีนคือประเทศญี่ปุ่นและสหรัฐ ฯ ขณะเดียวกัน ในส่วนของสหภาพโซเวียตคือประเทศเวียดนามและมองโกเลีย เป็นต้น²³ อย่างไรก็ตาม ความต้องการของทั้งสองฝ่ายไม่สอดคล้องกัน ทั้งยังมีความสัมพันธ์เชิงขัดแย้งอยู่มาก ทำให้ความร่วมมือที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ซึ่งกันและกันเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก

ประเด็นที่สอง ความสัมพันธ์สามเส้าระหว่างจีน สหภาพโซเวียต และสหรัฐ ฯ ในช่วงทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา ความสัมพันธ์ระหว่างสหภาพโซเวียตกับสหรัฐ ฯ สร้างความระแวงให้จีนตลอดมา เนื่องจากทั้งสองฝ่ายมีลักษณะร่วมมือกันเพื่อต่อต้านจีน รวมทั้งการที่จีนถูกสหภาพโซเวียตละเมิดคำสัญญาพันธมิตร 30 ปี ทั้งยังละทิ้งการให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ รวมทั้งการกระทำต่าง ๆ ของครุสชอฟ ที่ดำเนินนโยบายในลักษณะเข้าหาชาติตะวันตก อีกทั้งยังดำเนินนโยบายปิดเบือนจากอุดมการณ์ จนเป็นเหตุให้จีนต้องเรียกสหภาพโซเวียตในช่วงนั้นว่าเป็นพวกลัทธิแก้

เดือนมกราคม ค.ศ. 1969 ประธานาธิบดีริชาร์ด นิกสัน แห่งสหรัฐ ฯ ประกาศว่า “มีความปรารถนาที่จะพัฒนาความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียต” ช่วงเวลาดังกล่าวถือเป็นช่วงผ่อนคลายความตึงเครียดของทั้งสองฝ่ายซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังวิกฤตการณ์คิวบาใน ค.ศ. 1962 นอกจากนี้ทั้งสองฝ่ายยังลงนามเพื่อร่วมมือกันต่อต้านจีน แต่ภายหลังจีนได้ขึ้นเป็นหนึ่งในชาติมหาอำนาจแห่งคณะมนตรีความมั่นคงของสหประชาชาติใน ค.ศ. 1971 ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหรัฐ ฯ ที่เคยเป็นปฏิปักษ์ต่อกันจึงยุติลง²⁴ ความสัมพันธ์ของทั้งสาม

²³ Thomas G. Hart, Sino-Soviet relations: re-examining the prospects for normalization, op.cit., p. 37.

²⁴ อาทรรุ่งธรรมสาร, “นโยบายต่างประเทศของจีน: จากปฏิวัติทั่วโลกมาผูกมิตรกับทุกประเทศ,” น. 17.

ในช่วงนี้จึงมีลักษณะสามเส้า เนื่องจากฝ่ายจีนเริ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นกับสหรัฐ ฯ ขณะที่สหภาพโซเวียตยังขัดแย้งกับจีนแต่ให้ความร่วมมือกับสหรัฐ ฯ นอกจากนี้ สหรัฐ ฯ ก็ได้วางตัวเป็นผู้ประสานรอยรั้วความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายให้ดีขึ้น

ทศวรรษ 1970 จีนรับรู้ถึงความต้องการของสหรัฐ ฯ ที่ต้องการถอนกำลังทหารออกจากเวียดนาม เนื่องจากมีขีดจำกัดทางศักยภาพด้านทหาร และสหรัฐ ฯ ยังต้องการที่จะลดภาระพันธผูกในสงครามดังกล่าวลงด้วย เห็นได้จากความพยายามผ่อนคลายนโยบายปิดล้อมจีน ขณะเดียวกันสหภาพโซเวียตกลับมีท่าทีเสมือนจักรวรรดินิยมที่กำลังทะยานขึ้น โดยมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวยิ่งขึ้น อันเนื่องมาจากการบุกเข้าไปยึดครองเขตโกสโลวาเกียในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1968

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้จีนมองว่าจีนควรจะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับรัฐอื่นบ้างแทนที่จะจำกัดความเป็นพันธมิตรกับสหภาพโซเวียตเท่านั้น ตั้งแต่ ค.ศ. 1972-1978 ถือเป็นช่วงปรับความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหรัฐ ฯ²⁵ ซึ่งถือเป็นการแสวงหาแนวร่วมเพื่อถ่วงดุลอำนาจสหภาพโซเวียต ด้วยการปรับความสัมพันธ์กับสหรัฐ ฯ ใน ค.ศ. 1972 ประธานาธิบดีนิกสันเดินทางเยือนปักกิ่งและลงนามในแถลงการณ์ร่วมที่เชื่อมโยงไ้กับ โจว เอินไหล และได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกันอย่างเป็นทางการในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1979²⁶

4. ช่วงรื้อฟื้นความสัมพันธ์: ค.ศ. 1983-1991

ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายในทศวรรษ 1980 สามารถวิเคราะห์ได้เป็น 3 ประเด็น โดยช่วงแรกถือเป็นช่วงรอยต่อความสัมพันธ์สามเส้า เนื่องจากทั้งจีน สหภาพโซเวียต และสหรัฐ ฯ ได้พยายามที่จะให้ความร่วมมือซึ่งกันและกันในแต่ละฝ่าย จากนั้นภายหลังมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำของสหภาพโซเวียต ความสัมพันธ์ของจีนและสหภาพโซเวียตถือว่าอยู่ในช่วงรื้อฟื้นความสัมพันธ์ เพราะมีลักษณะการผ่อนคลายความขัดแย้งลงอย่างมาก ทั้งสองฝ่ายเริ่มมีท่าทีที่ประนีประนอมต่อกันอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในช่วงปลายทศวรรษ จีนเริ่มมีความระหองระแหงกับสหรัฐ ฯ ทำให้เริ่มเห็นอดีตมิตรที่เคยเป็นศัตรูกลับกลายเป็นมิตรใหม่ เพื่อรื้อฟื้นความสัมพันธ์ที่เคยดีต่อกันในหนหลังให้กลับมาขึ้นมั่งดังเดิม

²⁵ John W. Garver, *Foreign Relations of the People's Republic of China*, op.cit., pp. 76-85.

²⁶ จุลชีพ ชินวรรณ, *จีนยุคสี่ทันสมัย: การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม*, ใน เอกสารประกอบคำบรรยาย, ศูนย์เอเชียและแปซิฟิกศึกษา คณะรัฐศาสตร์, (กรุงเทพ ฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), น. 73-75.

ในต้นทศวรรษ 1980 สืบเนื่องจากช่วงต่อต้านจักรวรรดินิยมโซเวียตในทศวรรษที่ผ่านมา จีนพยายามกดดันทางทหารกับเวียดนาม ซึ่งถือเป็นความร่วมมือครั้งสำคัญระหว่างจีนกับสหรัฐ ฯ ขณะเดียวกัน จีนพยายามให้สหภาพโซเวียตกดดันเวียดนาม เพื่อให้ถอนทหารออกจากกัมพูชา เนื่องจากสหภาพโซเวียตนั้นถือเป็นผู้สนับสนุนรายใหญ่ของเวียดนามทั้งด้านเศรษฐกิจและการทหาร ทั้งนี้ สหภาพโซเวียตภายใต้ผู้นำ มิคาอิล กอร์บาชอฟ มีความปรารถนาที่จะปรับระดับความสัมพันธ์กับจีนให้ดีขึ้น จึงให้ความร่วมมือในการกดดันเวียดนามเช่นกัน²⁷

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของจีนในช่วงนี้ถือเป็นช่วงสานสัมพันธ์ต่อมิตรประเทศอย่างรอบด้าน ด้วยการพยายามช่วยกดดันสหภาพโซเวียตเพื่อให้เวียดนามถอนทหารออกจากกัมพูชา ทำให้จีนได้รับความเป็นมิตรจากกลุ่มประเทศในอาเซียนมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหรัฐ ฯ ก็มีความร่วมมือกันมากขึ้น

ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1982 จีนและสหภาพโซเวียตเริ่มปรึกษาหารือกัน เนื่องจากจีนมีปัญหาขัดแย้งกับสหรัฐ ฯ อันมีสาเหตุมาจากการขายอาวุธของสหรัฐ ฯ ให้แก่ไต้หวัน การจำกัดสินค้าสิ่งทอในจีน ความไม่สะดวกในการสั่งซื้อเทคโนโลยีขั้นสูงจากสหรัฐ ฯ ตลอดจนการลี้ภัยทางการเมืองของชาวจีนไปยังสหรัฐ ฯ หลายราย เป็นต้น จีนได้ตั้งเงื่อนไข 3 ประการ เพื่อให้สหภาพโซเวียตฟื้นฟูความสัมพันธ์กับจีนในระดับปกติ ดังนี้

1. สหภาพโซเวียตต้องลดหรือถอนกองกำลังทหารที่ประชิดพรมแดนจีน ทั้งในบริเวณสหภาพโซเวียตและมองโกเลีย ซึ่งจีนเห็นว่าเป็นภัยคุกคามด้านความมั่นคงต่อจีน
2. สหภาพโซเวียตต้องถอนทหารออกจากอัฟกานิสถาน
3. สหภาพโซเวียตต้องเลิกสนับสนุนเวียดนามในการยึดครองกัมพูชา²⁸

ภายหลังการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนกับสหรัฐ ฯ แม้สหรัฐ ฯ จะยอมรับเงื่อนไขจีนที่ว่า “จีนมีประเทศเดียวแต่แบ่งเป็นสองฟากคือฝั่งจีนกับฝั่งไต้หวัน” แต่สหรัฐ ฯ ได้ทำการค้ากับไต้หวัน และการจำกัดสินค้าส่งออกประเภทสิ่งทอของจีน รวมทั้งความขัดแย้งทางด้านการเมืองเช่นการลี้ภัยของชาวจีนไปยังสหรัฐ ฯ นั้น ทำให้จีนตระหนักว่าควรปรับความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตและร่วมมือกันในการถ่วงดุลอำนาจสหรัฐ ฯ

²⁷ John W. Garver, *Foreign Relations of the People's Republic of China*, op.cit., pp. 76-85.

²⁸ จุลชีพ ชินวรรณ, *จีนยุคสี่ทันสมัย: การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม*, น. 73-75.

ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1985 สหภาพโซเวียตให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิคและบุคลากรต่อจีนเป็นครั้งแรก หลังจากที่ยุติให้ความช่วยเหลือไปในทศวรรษ 1960 ภายหลังจากประธานาธิบดีคิมอิลาซอฟผู้นำสหภาพโซเวียตได้แสดงสุนทรพจน์ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1986 โดยมีท่าทีที่ต้องการปรับความสัมพันธ์กับจีนและอาเซียนให้ดีขึ้น ได้กล่าวว่า “ทางฝั่งตะวันออกไกลของโซเวียต ควรจะเปิดการค้ากับโลกภายนอกมากขึ้น เรายินดีที่จะถอนกองกำลังออกจากมองโกเลียและอัฟกานิสถาน รวมทั้งทำความตกลงร่วมกันว่าด้วยปัญหาบริเวณพรมแดนระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตด้วย”

จากนั้น จีนจึงเริ่มลดกองกำลังทหารที่ประจำการบริเวณพรมแดนจีน จากจำนวน 4 ล้านคน เป็น 3 ล้านคน²⁹ ท่าทีดังกล่าวของสหภาพโซเวียตชี้ให้เห็นว่ายอมรับเงื่อนไข 3 ประการตามที่จีนต้องการเพื่อปรับความสัมพันธ์ระหว่างกัน สาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้สหภาพโซเวียตกระทำการดังกล่าวก็เพราะเศรษฐกิจและการเมืองภายในของสหภาพโซเวียตเริ่มเสื่อมถอย การคงกำลังทหารไว้ทั้งในมองโกเลียและอัฟกานิสถาน เป็นสิ่งที่ต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการรักษาความมั่นคงดังกล่าว และการปรับท่าทีตามเงื่อนไขจีนนั้นนอกจากจะทำให้ประหยัดงบประมาณด้านการทหารมากขึ้นยังได้มีมิตรเก่ากลับคืน การเจรจาเพื่อถกปัญหาพรมแดนจีนกับสหภาพโซเวียตเริ่มเกิดขึ้นรอบแรก ณ กรุงมอสโก ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1987 และรอบสอง ณ กรุงปักกิ่ง ในเดือนสิงหาคมปีเดียวกัน

ความตกลงที่ครอบคลุมสมบูรณ์แบบ สำเร็จได้ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1987 ซึ่งยังคงจัดที่กรุงปักกิ่งเช่นเดิม โดยให้มีการกำหนดแบ่งเขตแดนระหว่างกัน จากนั้น 17 พฤษภาคม ค.ศ. 1988 ผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ทั้งนักบินและวิศวกรจากกองทัพอากาศของทั้งสองประเทศก็ทำแผนที่สำเร็จภายใน 3 เดือน ด้วยการถ่ายภาพสำรวจทางอากาศ ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1989 รัฐมนตรีต่างประเทศ เอ็ดเวิร์ด เชวารัดนาเดเซ (Edward Shevardnadze) เยือนจีนและประกาศลดกองกำลังทหารบริเวณพรมแดนฝั่งตะวันออกจำนวน 200,000 นาย และตะวันตกจำนวน 60,000 นาย จากนั้นจะลดกองกำลังทหารเป็นจำนวนสามในสี่ของกองทัพที่ประจำการอยู่ในมองโกเลีย และจะถอนกองกำลังทหารทั้งหมดที่เหลือใน ค.ศ. 1992

²⁹Chien - peng Chung, Domestic Politics, International Bargaining and China's Territorial Disputes, op.cit., pp.79-81.

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1989 กอร์บาชอฟผู้นำแห่งสหภาพโซเวียตเยือนจีน การประชุมสุดยอดระหว่าง เติ้ง เสี่ยวผิง ผู้นำจีน และมิกฮาอิล กอร์บาชอฟ ผู้นำแห่งสหภาพโซเวียต เป็นการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองที่เคยขัดแย้งกันมานาน ได้ออก “แถลงการณ์ร่วมจีน-สหภาพโซเวียต” (Sino-Soviet Joint Communiqué) เมื่อ 18 พฤษภาคม ค.ศ. 1989 เพื่อแสดงถึงเจตจำนงร่วมในการพัฒนาความสัมพันธ์แห่งมิตรภาพ และการร่วมมือเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน³⁰

จีนฟื้นฟูความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตเพื่อต้องการแสดงว่า กำลังดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างอิสระ (independent foreign policy) พร้อมทั้งจะติดต่อกับมหาอำนาจทุกประเทศ ไม่ว่าจะสหภาพโซเวียต หรือสหรัฐอเมริกา จีนหวังว่าจะสามารถแสดงบทบาทของ ผู้ถ่วงดุลอำนาจ (balance) ในความสัมพันธ์ระหว่างมหาอำนาจสหรัฐ ฯ และสหภาพโซเวียต

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับอดีตสหภาพโซเวียต ค.ศ. 1992-1996

การปฏิรูปเศรษฐกิจตามนโยบาย Perestroika และปฏิรูปทางการเมืองตามนโยบาย Glasnost ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตสูญเสียอำนาจในการควบคุมผู้นำของสาธารณรัฐต่าง ๆ ที่รวมเข้าเป็นสหภาพโซเวียต ดังนั้นผู้นำของสาธารณรัฐต่าง ๆ จึงได้ประกาศแยกเป็นอิสระออกจากสหภาพโซเวียตในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1991 ในที่สุดนายมิกฮาอิล ประกาศลาออกจากตำแหน่งในวันที่ 25 ธันวาคม ค.ศ. 1991

ภายหลังการลาออกของประธานาธิบดีมิกฮาอิล เพียง 2 วัน จีนประกาศรับรอง สหพันธรัฐรัสเซียซึ่งเป็นรัฐสืบทอดอำนาจต่อจากสหภาพโซเวียต พร้อมทั้งส่งโทรเลขไปยังรัสเซียในวันที่ 27 ธันวาคม เพื่อรับรองรัฐบาลสหพันธรัฐรัสเซีย และประกาศให้อดีตเอกอัครราชทูตจีนประจำสหภาพโซเวียต นายหวาง จินฉิง (Wang Jinqing) เป็นเอกอัครราชทูตประจำสหพันธรัฐรัสเซียด้วย

นอกจากนั้น รัฐมนตรีต่างประเทศจีน เฉียน ฉีเฉิน (Qian Qichen) ได้ส่งโทรเลขเพื่อประกาศรับรองความเป็นเอกราชของประเทศเหล่านี้อีก 11 ประเทศ ได้แก่ อาร์มาเนีย (Armenia) อาร์เซอร์ไบจาน (Azerbaijan) เบลารุส (Belarus) คาซัคสถาน (Kazakhstan) คีร์กีซสถาน (Kyrgyzstan) โมลโดวา (Moldova) รัสเซีย (Russia) ทาจิกิสถาน (Tajikistan) ยูเครน (Ukraine)

³⁰“Sino-Soviet Joint Communiqué - Moscow, May 19, 1991,” *Beijing Review* (27 May – 2 June, 1991): 13-15.

เติร์กเมนิสถาน (Turkmenistan) และอุซเบกิสถาน (Uzbekistan) อีกทั้งยังแสดงเจตจำนงในความพร้อมที่จะเจรจาเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศดังกล่าว โดยโฆษกกระทรวงต่างประเทศจีนแถลงว่าจีนพร้อมจะรักษาและพัฒนาความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างจีนกับอดีตประเทศสมาชิกสหภาพโซเวียตบนพื้นฐานหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติห้าประการ³¹

หลังจากการแยกเป็นอิสระจากสหภาพโซเวียต รัสเซียเป็นแกนนำในการรวมกลุ่มของสาธารณรัฐใหม่ใน “เครือจักรภพรัฐอิสระ” (Commonwealth of Independent States: CIS)³² หรือเรียกสั้น ๆ ว่า CIS ซึ่งก่อตั้งขึ้นในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1991 โดยประธานาธิบดีบอริส เยลต์ซิน ผู้นำรัสเซีย ประธานาธิบดีเลโอนิด คราฟชุก ผู้นำยูเครน และนายสตานิสลาฟ ชุชเควิช ผู้นำเบลารุส ได้ออกแถลงการณ์ร่วมกันเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 1991

จากนั้นในวันที่ 21 ได้มีรัฐใหม่เข้าร่วมลงนามใน “ปฏิญญาว่าด้วยข้อตกลงในการจัดตั้งเครือรัฐเอกราช” (Declaration and Protocol on the Agreement for the Establishment of the Commonwealth of Independent States) ที่เมืองอัลมาตีแห่งคาซัคสถาน³³ วันที่ 21 ธันวาคม ค.ศ. 1991 ผู้นำรัฐเอกราช 11 รัฐ จาก 15 รัฐที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของสหภาพโซเวียต ได้แก่ อาร์มีเนีย (Armenia) อาร์เซอร์ไบจาน (Azerbaijan) เบลารุส (Belarus) คาซัคสถาน (Kazakhstan) คีร์กีซสถาน (Kyrgyzstan) โมลโดวา (Moldova) รัสเซีย (Russia) ทาจิกิสถาน (Tajikistan) ยูเครน (Ukraine) เติร์กเมนิสถาน (Turkmenistan) และอุซเบกิสถาน (Uzbekistan) ได้ลงนามในสัตยาบันรับรองความตกลงจัดตั้ง CIS ใน ค.ศ. 1993 จอร์เจีย (Georgia) ได้เข้าร่วมสมาชิก CIS เป็นประเทศลำดับที่ 12³⁴

³¹“China Recognizes Former Soviet Republics,” *Beijing Review* (6-12 January 1992): 5.

³²เซียน ธีระวิทย์, *นโยบายต่างประเทศจีน*, น. 455-476.

³³เจียนฉีเซิน, *บันทึกการทูตจีน 10 เรื่อง*, แปลโดย อาทรรุ่งธรรมสาร, (กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์มติชน, กันยายน 2549), น. 296-298.

³⁴“Commonwealth of Independent states.(CIS),” *Center for Nonproliferation Studies*, (1 February 2008) <<http://www.cis.minsk.by/>> May 2007

ต่อมาในวันที่ 27 ธันวาคม ค.ศ. 1991 จีนได้ส่งโทรเลขถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศของทั้ง 11 รัฐในเครือ CIS เพื่อแจ้งให้ทราบว่ารัฐบาลจีนตัดสินใจจะรับรองความเป็นเอกราชของ 11 สาธารณรัฐนี้ และเตรียมที่จะเจรจาเรื่องการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูต³⁵ อย่างไรก็ตาม ในการรวมตัวของกลุ่ม CIS นี้ ส่งผลต่อการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับจีน ทำให้นักข่าวหนังสือพิมพ์ซินหัว (Xinhua) ตั้งข้อสังเกตในการเยือนประเทศสมาชิกใน CIS ของกลุ่มผู้นำจีน ที่ได้เยือนอุซเบกิสถาน คีร์กีซสถาน คาซัคสถาน และรัสเซีย เป็น 4 รัฐแรกใน CIS โดยรัฐมนตรีต่างประเทศเฉียน ฉีเฉิน (Qian Qichen) ก็ได้ชี้แจงว่าทั้งสี่รัฐพยายามที่จะพัฒนาความสัมพันธ์กับจีน รวมทั้งความสัมพันธ์แบบมิตรภาพในระดับประชาชน และการร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจ

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าทั้งสี่รัฐดังกล่าวเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดนร่วมกับจีน และเผชิญกับความท้าทายใน 2 ประเด็น **ประเด็นแรก** คือด้านการขนส่ง แม้จะเป็นเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดกันแต่ระหว่างจีนกับเอเชียกลางนั้นเคยมีการติดต่อกันตั้งแต่ในอดีต หลังจากนั้นไม่ได้มีการแลกเปลี่ยนกันโดยตรง แต่ปัจจุบันได้มีการขนส่งทั้งทางรถไฟ ถนน และทางอากาศ **ประเด็นที่สอง** คือการปรับตัวเข้าหากันซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านเช่นนี้³⁶

จีนมองว่าการที่โลกมีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งในด้านอุดมการณ์ ศาสนา และวัฒนธรรมของชาติ ต่างก็มีความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐได้ ซึ่งควรจะอยู่บนพื้นฐานการอยู่ร่วมกันอย่างสันติห้าประการ โดยจีนเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับรัสเซีย และรัฐอื่น ๆ ใน CIS นั้นไม่ได้เป็นศัตรูกันมานานแล้ว จากนี้ไปจะเป็นความสัมพันธ์ฉันมิตรมากกว่าที่จะเป็นคู่แข่ง ความสัมพันธ์เหล่านี้จะนำไปสู่การพัฒนาสถานการณ์ระหว่างประเทศให้ดีขึ้น การเผชิญหน้ากันมิใช่สิ่งที่ดี แต่การรักษาความเป็นเพื่อนบ้านที่ดีต่อกัน มีความเท่าเทียมกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน จากการร่วมมือกันระหว่างจีนกับประเทศใน CIS เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์มากกว่า³⁷

³⁵ อาทอ ฟู่จรรยาสาร, “นโยบายต่างประเทศของจีน: จากปฏิวัติทั่วโลกมาผูกมิตรกับทุกประเทศ”, น. 76-85.

³⁶ “Principles of Relations with the CIS,” *Beijing Review* (14 - 20 December 1992): 9-10.

³⁷ Ibid.

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียต มีทั้งความร่วมมือและความขัดแย้ง มีทั้งความเป็นมิตรและศัตรูตลอดระยะเวลาสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ทั้งสองฝ่ายได้เรียนรู้และตระหนักถึงจุดยืนของตนในเวทีระหว่างประเทศมากขึ้น อันเนื่องมาจากการเป็นสหayaร่วมอุดมการณ์ตั้งแต่ในอดีต จนกระทั่งขัดแย้งกลายเป็นคู่ปรปักษ์ นำไปสู่ความสัมพันธ์สามเส้า และคืนดีกลายเป็นมิตรกันดังเดิมนั้น ทำให้จีนและสหภาพโซเวียตมีบทบาทเรียนในหลายมิติร่วมกัน ในด้านการเมืองทำให้ขยายการสถาปนาความสัมพันธ์กับรัฐต่าง ๆ มากขึ้น เนื่องจากการเป็นสหayaกันนั้นนอกจากจะช่วยลดภัยคุกคามจากภายนอกร่วมกันแล้ว ยังช่วยแก้ปัญหาภายในประเทศ อันเป็นเหตุทำให้ช่วยขยายระดับผลประโยชน์แห่งชาติให้สูงขึ้น ในด้านความมั่นคงทำให้ประเทศแข็งแกร่งขึ้น เนื่องจากการเป็นมิตรสหayaนั้นย่อมไม่นำไปสู่การมุ่งร้ายซึ่งกันและกัน ทั้งยังก่อให้เกิดการเจรจาอย่างสันติวิธีเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกันเพื่อแก้ปัญหาให้บรรลุผลสำเร็จได้ ในด้านเศรษฐกิจทำให้เกิดเครือข่ายทางด้านการค้า การลงทุน และเป็นการขยายรายได้เพื่อนำมาพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ในช่วงทศวรรษ 1990 ภายหลังจากล่มสลายของสหภาพโซเวียต ประเทศต่าง ๆ ที่มีพรมแดนติดต่อกับจีน จึงเริ่มมีการหันหน้าเข้าหากันเพื่อร่วมแก้ไขประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่ทั้งสองฝ่ายเผชิญอยู่ ซึ่งประกอบไปด้วย รัสเซีย คาซัคสถาน คีร์กีซสถาน ทาจิกิสถาน และจีน ในการเจรจาเพื่อแสวงหาหนทางในการยุติปัญหาดังกล่าว ความร่วมมือเพื่อขจัดความขัดแย้งร่วมกันในช่วงแรกของทุกฝ่ายนั้น ยังมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการนัก เนื่องจากการร่วมหารือเพื่อหาแนวทางในการประนีประนอมความต้องการของทุกฝ่าย และเป็นการประสานประโยชน์ซึ่งกันและกันในลักษณะการเจรจาแบบ win-win คือการที่ทุกรัฐมีส่วนในการได้รับผลประโยชน์เหมือนกัน แต่อาจจะได้รับมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อมีรัฐใหม่ในเอเชียกลางเกิดขึ้น ประกอบไปด้วย คาซัคสถาน คีร์กีซสถาน ทาจิกิสถาน เติร์กเมนิสถาน และอุซเบกิสถาน³⁸ ในปีเดียวกัน ถือเป็นช่วงที่เต็มไปด้วยความเป็นชาตินิยมของชนกลุ่มน้อยบริเวณพรมแดนจีนที่เชื่อมต่อกับเอเชียกลาง ซึ่งเป็นสถานการณ์ใหม่แห่งภูมิภาคที่เกี่ยวข้องกับจีนอย่างยิ่ง

³⁸Adiljan Umarov and Dmitriy Pashkun, *Tensions in Sino-Central Asian Relations and their Implications for Regional Security*, (15 June 2008) Conflict Studies Research Centre
<www.clingendael.nl/acquisitions/20060300_cil_acq_books.pdf> January 2006

จีนยังคงยึดหลักการไม่แทรกแซงกิจการภายในรัฐอื่น แต่ปัญหาอันเนื่องมาจากการที่ศาสนาอิสลามกลับมาเฟื่องฟูอีกครั้ง ส่งผลให้เกิดความเป็นชาตินิยมของชาวมุสลิมในพื้นที่มณฑลซินเจียงของจีน และเกิดกลุ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองในบริเวณดังกล่าว จีนจำต้องสื่อสารถึงรัฐเพื่อนบ้านในเอเชียกลางให้ช่วยเหลือที่จะไม่ให้การสนับสนุนใด ๆ รวมทั้งการให้ที่ลี้ภัยแก่ชนกลุ่มน้อยชาวอุยกูร์

อย่างไรก็ตาม ความเป็นชาตินิยมของชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ที่เกิดขึ้น นำไปสู่การก่อการร้ายข้ามพรมแดน และการแบ่งแยกดินแดนให้เป็นรัฐอิสระ ทำให้จีนตระหนักถึงภัยคุกคามด้านความมั่นคงอันเกิดขึ้นภายหลังมีรัฐเกิดใหม่ในเอเชียกลาง เป็นเหตุให้จีนมองว่าปัญหานี้เป็นองค์ประกอบหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศจีนต่อรัฐในเอเชียกลาง จากนั้นในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1991 จีนยอมรับรัฐในเอเชียกลางว่ามีอำนาจอธิปไตย และได้ลงนามในแถลงการณ์เพื่อสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับห้ารัฐในเดือนมกราคม 1992 ในเวลาต่อมา ประธานาธิบดีอูซเบกิสถาน คีร์กีซสถาน และคาซัคสถานเยือนจีนในปีเดียวกัน

ใน ค.ศ. 1993 ประธานาธิบดีแห่งทาจิกิสถานเยือนจีน และใน ค.ศ. 1994 นายกรัฐมนตรีหลี่ เฉิง แห่งจีนได้เยือนรัฐทั้งสี่ดังกล่าวข้างต้น โดยเขาได้กำหนดหลักการ 4 ประการเพื่อสนับสนุนความสัมพันธ์ระหว่างกัน ประกอบด้วย (1) สนับสนุนการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (2) ผลักดันให้เกิดความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ (3) ไม่แทรกแซงกิจการภายในซึ่งกันและกัน (4) เคารพซึ่งอำนาจอธิปไตยและบริเวณที่มีพรมแดนติดต่อกัน

การดำเนินการดังกล่าวถือว่าจีนประสบผลสำเร็จ เนื่องจากประเทศในเอเชียกลางต่างเห็นพ้องต่อหลักการจีนและยอมรับหลักการจีนเดียว โดยมองว่าไต้หวันเป็นเพียงส่วนหนึ่งของจีน และมีได้ดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการกับไต้หวัน ความสัมพันธ์ของจีนกับรัฐในเอเชียกลางในช่วงแรก ยังอยู่ในบริบทด้านความมั่นคงและการพัฒนามณฑลซินเจียง เนื่องจากเป็นพื้นที่อันมีพรมแดนติดต่อกับรัฐในเอเชียกลาง นโยบายต่างประเทศจีนต่อรัฐในเอเชียกลางในช่วงแรก คือการสนับสนุนให้เกิดเสถียรภาพในภูมิภาค และการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรพลังงาน เพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ร่วมกัน รวมทั้งการพัฒนาความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจมากขึ้น³⁹

³⁹ Ibid.

เมื่อกล่าวถึงความขัดแย้งบริเวณพรมแดนจีนกับรัสเซียที่มีขนาดยาวไกลกว่า 4,355 กิโลเมตรนั้น ทั้งสองฝ่ายได้นำหลักการ “fifty-fifty approach” และ “Joint use” มาใช้ในการเจรจา เพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ร่วมกัน ตัวอย่างเช่น การแบ่งสรรประโยชน์ซึ่งกันและกันในบริเวณ คาซาน (Khasan) แม้ว่าจะไม่ถูกต้องตามหลักกฎหมาย แต่ถือเป็นผลจากการประนีประนอมทางการเมือง ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวมีอาณาเขตขนาด 300 เฮกตาร์ (เท่ากับ 30,000 เอเคอร์ หรือ 3,000,000 ตารางเมตร) จากตารางด้านล่างจะเห็นได้ว่าการแบ่งสันปันส่วนของพรมแดนระหว่างกันนั้นจะมีอัตราส่วนอยู่ที่ 50-50 ซึ่งเป็นการแบ่งในอัตราที่ใกล้เคียงและไม่แตกต่างกันมากนัก

ตารางที่ 2.1

การแบ่งสัดส่วนเขตแดนที่มีปัญหากันระหว่างจีนกับรัสเซีย

Country	Total	Ussuri River	Amur River	Argun River	Other
Russia	1,163	167	778	204	14
China	1,281	153	902	209	17
Total	2,444	320	1,680	413	31

Source: Iwashita Akihiro, *Siberia and the Russian Far East in the 21st Century: Partners in the Community of Asia*,

Vol.1 (Hokkaido University: Slavic Research Center, 2005), pp. 95-114.

จากตารางที่ 2.1 จะเห็นว่ามี การแบ่งสัดส่วนเขตแดนในอัตราที่ใกล้เคียงกัน โดยมีหน่วยวัดเป็นเฮกตาร์ เช่นแถบแม่น้ำอุสซูรี จีนได้ครอบครอง 153 เฮกตาร์ (หรือ 15,300 เอเคอร์ เท่ากับ 1,530,000 ตารางเมตร) ขณะเดียวกัน รัสเซียได้ครอบครองในขนาด 167 เฮกตาร์ (หรือ 16,700 เอเคอร์ เท่ากับ 1,670,000 ตารางเมตร) เป็นต้น⁴⁰

⁴⁰ Iwashita Akihiro, *Siberia and the Russian Far East in the 21st Century: Partners in the Community of Asia*, Vol.1 (Hokkaido University: Slavic Research Center, 2005), pp. 95-114.

ภาพประกอบที่ 2.1

Win-Win Resolution

Source: Iwashita Akihiro, *Siberia and the Russian Far East in the 21st Century: Partners in the Community of Asia*, Vol.1 (Hokkaido University: Slavic Research Center, 2005), pp. 95-114.

ภาพประกอบที่ 2.1 เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการแก้ไขปัญหาเขตแดนของทั้งสองฝ่าย ในลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างได้รับประโยชน์ “win-win resolution” กล่าวคือหมู่เกาะบริเวณริมฝั่งแม่น้ำที่เคยเกิดกรณีพิพาทระหว่างจีนกับรัสเซียนั้นได้ตกเป็นของรัสเซียจำนวนมาก ต่อมาจีนกับรัสเซียได้พยายามแก้ไขปัญหาเขตแดนอย่างสันติ ขณะที่รัสเซียได้เคยกล่าวกับจีนว่าจะมอบหมู่เกาะกว่าร้อยละครึ่งคืน และสาเหตุที่ทำให้รัสเซียมักแบ่งสันปันส่วนเขตแดนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ เนื่องจากเป็น “ข้อกำหนดเชิงเทคนิค” (technically determined) ซึ่งมีหลายกรณีที่ใช้การแก้ปัญหาด้วยการเมือง ตัวอย่างเช่นการแลกเปลี่ยนหมู่เกาะ อย่างไรก็ตาม จีนและรัสเซียได้

บรรลู่ข้อตกลงในการแบ่งสันปันส่วนเกาะทั้งหมด (Agreement on the apportionment of all the islands) ในลักษณะ “การปฏิบัติการเชิงเทคนิค” (technical operations)⁴¹

ภาพประกอบที่ 2.2

การนำ “หลักการ Joint Use” มาใช้ในบริเวณที่จีนและสหภาพโซเวียตมีความขัดแย้งกัน

Source: Iwashita Akihiro, *Siberia and the Russian Far East in the 21st Century: Partners in the Community of Asia*, Vol.1 (Hokkaido University: Slavic Research Center, 2005), pp. 95-114.

หากกล่าวถึงระยะเวลาในการเจรจาเพื่อหารือกันถึงความขัดแย้งบริเวณพรมแดนนั้นมีมาตั้งแต่ทศวรรษ 1960 ในสมัยของผู้นำครุสชอฟ สหภาพโซเวียตมีท่าทีที่จะคืนดินแดนที่เป็นข้อพิพาทกลับคืนจีน นั่นคือเกาะบอลด์ชอยด์ อูสซูร์สกี (Bol'shoi Ussuriiskii) ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของสหภาพโซเวียต ในปลายทศวรรษเดียวกัน เกิดการปะทะกันด้วยกำลังทหารบริเวณพรมแดน ทำให้จีนได้ครอบครองดินแดนนั้นไปโดยปริยาย จากนั้นจึงมีกรอบเจรจาร่วมกันระหว่าง

⁴¹Ibid.

จีนกับอดีตรัฐสมาชิกแห่งสหภาพโซเวียต เรียกว่า “สี่บวกหนึ่ง” หรือ “Four Plus One” กล่าวคือ สี่ หมายถึง รัสเซีย คาซัคสถาน คีร์กีซสถาน และทาจิกิสถาน บวกหนึ่งคือ จีน ซึ่งเป็นการหารือที่ เริ่มต้นขึ้นใน ค.ศ. 1992⁴² เดือนพฤศจิกายน จีน รัสเซีย คาซัคสถาน ทาจิกิสถาน และคีร์กีซสถาน เจรจาร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยเริ่มจากการลดอาวุธบริเวณพรมแดนจีนและรัฐทั้งสี่⁴³ จากนั้นเวทีในการเจรจาเพื่อระงับข้อพิพาทบริเวณพรมแดนดังกล่าวได้เริ่มขึ้นที่คาซัคสถาน ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1994 คาซัคสถานและจีนนำหลักการ 50-50 หรือ ‘fifty-fifty’ มาใช้ โดยแบ่ง พรมแดนให้คาซัคสถานในอัตราร้อยละ 56 และแบ่งให้จีนอีกร้อยละ 44 เป็นต้น⁴⁴

การบริโภคน้ำมันภายในประเทศของจีนนั้นเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว จีนเลิกพึ่งพาตนเอง ในด้านพลังงานและหันมาพึ่งพาการนำเข้าน้ำมันเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1993 จากนั้นใน ค.ศ.1996 จีนผลิตน้ำมันดิบได้สูงถึง 1.5 ร้อยล้านตัน การนำเข้าน้ำมันดิบนั้นสูงขึ้นจาก ค.ศ.1995 ถึงอัตราร้อยละ 37.5 ความสัมพันธ์ด้านการค้าระหว่างจีนกับเอเชียกลาง ภายหลังจากล่มสลายของ สหภาพโซเวียตนั้น มูลค่าการค้าบริเวณพรมแดนระหว่างกันสูงขึ้นจาก ค.ศ. 1991 ถึงอัตราร้อยละ 130 ในค.ศ. 1992

ขณะเดียวกัน การอำนวยความสะดวกในด้านการค้าให้แกกัน อันเป็นผลมาจากการ ผ่อนคลายมาตรการควบคุมการให้วีซ่าในการเดินทางข้ามพรมแดนระหว่างกัน ทำให้จำนวน นักท่องเที่ยวจากคาซัคสถาน ทาจิกิสถาน และคีร์กีซสถาน เดินทางเพื่อเข้ามาซื้อสินค้าในบริเวณ มณฑลซินเจียงอยู่บ่อยครั้ง และนำกลับไปขายภายในตลาดของหมู่บ้านตน⁴⁵ การปฏิสัมพันธ์เช่นนี้ ทำให้อัตรากการค้าชายแดนระหว่างกันขยายตัวมากขึ้น ความสัมพันธ์ในระดับประชาชนมีความ ใกล้ชิดเพิ่มขึ้น

⁴²Ibid.

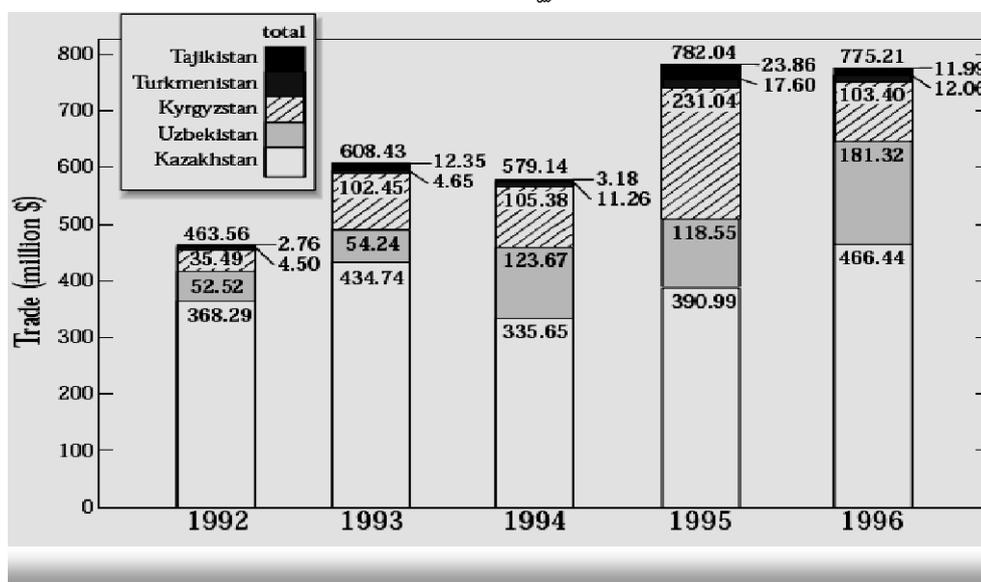
⁴³Liu Huaqiu, “China’s Diplomatic Achievements In 1992,” *Beijing Review* (28 December 1992 -3 January 1993): p.9

⁴⁴Iwashita Akihiro, *Siberia and the Russian Far East in the 21st Century: Partners in the Community of Asia*, op.cit., pp.95-114.

⁴⁵Brett H. Wigdortz, Dru C. Gladney and James P. Dorian, “China and Central Asia’s Volatile Mix: Energy, Trade, and Ethnic Relation,” *Asia Pacific Issues* No.31 (May 1997): p. 4.

แผนภูมิที่ 2.1

การค้าระหว่างจีนกับรัฐในเอเชียกลาง

Source: Brett H. Wigdortz, Jru C. Gladney and James P. Dorian, "China and Central Asia's Volatile Mix: Energy, Trade, and Ethnic Relations.," *Asia Pacific Issues* No.31 (May 1997)

จากแผนภูมิที่ 2.1 ซึ่งให้เห็นว่าระยะเวลาตั้งแต่ ค.ศ. 1990 คาซัคสถานนำเข้าสินค้าจากจีนสูงขึ้นจากเดิมที่เคยมีอัตราต่ำกว่าร้อยละ 4 แต่ใน ค.ศ. 1992 อัตราการค้าระหว่างกันสูงขึ้นถึงร้อยละ 44 ใน ค.ศ.1995 นั้น จีนเป็นหุ้นส่วนทางการค้าของคาซัคสถานที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับที่ห้า รองจากรัสเซีย ฮอลแลนด์ เยอรมนี และสวิสเซอร์แลนด์ ขณะที่ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างจีนกับคีร์กีซสถานมีอัตราเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยคีร์กีซสถานนั้นเป็นหุ้นส่วนทางการค้ากับมณฑลซินเจียงซึ่งมีขนาดใหญ่เป็นอันดับสาม รองจากคาซัคสถานและฮ่องกง

ขณะที่ความสัมพันธ์ด้านการค้าระหว่างจีนกับเติร์กเมนิสถานมีอัตราสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จีนคาดว่าจะนำเข้าก๊าซธรรมชาติจากเติร์กเมนิสถานเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันเติร์กเมนิสถานมีมูลค่าการส่งออกก๊าซธรรมชาติสูงถึงร้อยละ 60.3 ส่วนความสัมพันธ์ทางการค้าของจีนกับทาจิกิสถานและอุซเบกิสถานนั้น แม้ว่าจะอยู่ในปริมาณที่ไม่มากนัก แต่ในระหว่าง ค.ศ.1992 ถึง ค.ศ.1996 นั้น ทั้งสองฝ่ายต่างมีการค้าระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง⁴⁶

⁴⁶ Ibid.

ตารางที่ 2.2

สถิติการค้าระหว่างมณฑลซินเจียงของจีนกับรัฐในเอเชียกลาง ค.ศ.1992-1996

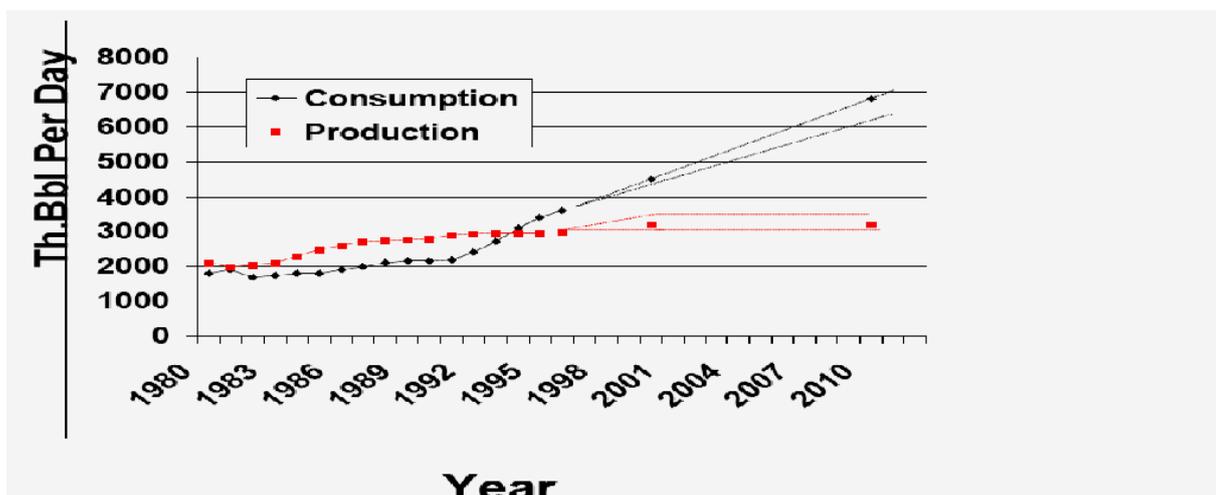
Country	1992	1993	1994	1995	1996
Kazakhstan	368.29	434.74	335.65	390.99	466.44
Uzbekistan	52.52	54.24	123.67	118.55	181.32
Kyrgyzstan	35.49	102.45	105.38	231.04	103.40
Turkmenistan	4.50	4.65	11.26	17.60	12.06
Tajikistan	2.76	12.35	3.18	23.86	11.99
Total trade	\$463.56	\$608.43	\$579.14	\$782.04	\$775.21

Source: Dru C. Gladney, "Central Asia and China: Transnationalization, Islamization, and Ethnicization.", Edited by John L. Esposito, *The Oxford History of Islam*, (Oxford and New York: Oxford University Press, 1999).Pp.432-73

จากตารางที่ 2.2 จะเห็นว่าสถิติการค้าระหว่างจีนกับรัฐในเอเชียกลางที่ทำการสำรวจมาตั้งแต่ ค.ศ. 1992-1996 ซึ่งให้เห็นถึงลำดับการค้าระหว่างจีนกับคาซัคสถาน ซึ่งมีสัดส่วนที่มากที่สุด ในเอเชียกลาง ตั้งแต่สหภาพโซเวียตล่มสลายจนกระทั่งใน ค.ศ. 1996 ที่มีการก่อตั้ง Shanghai Five นั้น มูลค่าการค้าระหว่างทั้งสองประเทศสูงขึ้นถึงหนึ่งเท่า จาก 3.6 ร้อยล้านเหรียญสหรัฐ ฯ (หรือสามร้อยหกสิบแปดล้านเหรียญสหรัฐ ฯ) เพิ่มสูงขึ้นถึง 4.6 ร้อยล้านเหรียญสหรัฐ ฯ (หรือสี่ร้อยหกสิบล้านเหรียญสหรัฐ ฯ) ขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับทาจิกิสถานยังมีมูลค่าการค้าที่ยังน้อยอยู่⁴⁷

⁴⁷Dru C. Gladney, "Central Asia and China: Transnationalization, Islamization, and Ethnicization.", Edited by John L. Esposito, *The Oxford History of Islam*, (Oxford and New York: Oxford University Press, 1999), pp. 432-73.

แผนภูมิที่ 2.2 การขาดแคลนน้ำมันของจีน

Source: Dru C. Gladney, "Central Asia and China: Transnationalization, Islamization, and Ethnicization.", Edited by John L. Esposito, *The Oxford History of Islam*, (Oxford and New York: Oxford University Press, 1999). Pp.432-73

จากแผนภูมิที่ 2.2 อัตราการผลิตและการบริโภคน้ำมันของจีน สะท้อนภาพขาดแคลนน้ำมันของจีนที่จะทะยานสูงขึ้นในช่วง ค.ศ. 1996 เป็นต้นไป เนื่องจากยอดการผลิตต่ำกว่ายอดการบริโภคอย่างต่อเนื่อง⁴⁸ ซึ่งให้เห็นว่าจีนมีการบริโภคทรัพยากรพลังงานในจำนวนมาก เป็นเหตุให้จีนต้องนำเข้าน้ำมันจากต่างประเทศเพื่อรองรับความต้องการภายในประเทศ

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับรัฐในเอเชียกลาง ในช่วงศตวรรษที่ 20 ยังเป็นความร่วมมือในลักษณะหลวม ๆ ไม่ได้ผูกพันกันแน่นแฟ้นเท่าที่ควร แต่เป็นความสัมพันธ์ที่มีความขัดแย้งอยู่บ้างในข้อพิพาทบริเวณพรมแดน ประเทศที่จีนให้ความสำคัญและดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอย่างต่อเนื่องชัดเจน คือประเทศคาซัคสถานอันอุดมไปด้วยแหล่งก๊าซธรรมชาติและน้ำมัน รวมทั้งรัสเซียซึ่งเป็นทั้งมิตรและศัตรูเก่าแก่ที่เริ่มใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้นตั้งแต่สหภาพโซเวียตล่มสลายและทาจิกิสถานที่มีการเยือนในระดับผู้นำไปมาหาสู่กันอยู่บ่อยครั้ง

ความสัมพันธ์ที่เริ่มต้นจากความขัดแย้งบริเวณพรมแดนรัฐใหม่ใน เอเชียกลาง รัสเซีย และจีนที่มีขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาด้วยการเจรจาอย่างสันติวิธี จนกระทั่งเกิดเวทีการประชุมที่เรียกว่า "Four Plus One" และเริ่มมีการหารือเพื่อระดมสมองของกลุ่มผู้นำประเทศให้เกิดแนวทางและกระบวนการในการแก้ไขปัญหา โดยมีการแลกเปลี่ยนการ

⁴⁸Ibid.

เยือนระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง จนนำไปสู่ความร่วมมือที่เรียกว่า “Shanghai Five” แม้ว่าจะเป็นเวทีที่ใช้แสดงความคิดเห็นกัน และร่วมมือกันอย่างหลวม ๆ แต่ปัจจัยสำคัญหลากหลายประการที่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์การดำเนินนโยบายต่างประเทศของจีนได้ดังนี้

1. จีนให้ความสำคัญในการดำเนินความสัมพันธ์กับพันธมิตรเก่าที่เคยมีอุดมการณ์เดียวกัน มีพรมแดนติดต่อกัน และวิถีชีวิตของประชาชนที่คล้ายคลึงกัน เห็นได้จากการติดต่อสื่อสารในระดับประชาชนที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยโบราณกาลจวบจนปัจจุบัน และความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างจีนกับรัสเซีย และเอเชียกลางภายหลังสหภาพโซเวียตล่มสลาย กล่าวคือ จีนเป็นประเทศแรกที่ประกาศรับรองประเทศที่แตกออกมาจากสหภาพโซเวียต หากย้อนกลับไปในช่วงสมัยที่จีนสถาปนาตนเป็นสาธารณรัฐประชาชนจีนนั้น ประเทศที่เป็นมหาอำนาจประเทศแรกที่รับรองการเป็นประเทศของจีนและยอมรับหลักการจีนเดียวก็คือ สหภาพโซเวียตเช่นกัน

2. สืบเนื่องจากความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างจีนกับรัสเซีย และเอเชียกลาง ตั้งแต่สมัยจีนสถาปนาเป็นสาธารณรัฐประชาชนจีนจนกระทั่งสหภาพโซเวียตล่มสลาย จะเห็นได้ว่าทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์ที่มีทั้งความขัดแย้งและความร่วมมืออย่างต่อเนื่อง จีนเริ่มดำเนินความสัมพันธ์ใหม่กับอดีตสหภาพโซเวียต โดยดำเนินนโยบายที่มีลักษณะฟื้นฟูความสัมพันธ์มาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 แล้ว

ดังนั้น ภายหลังจากสหภาพโซเวียตล่มสลาย จีนจึงดำเนินความสัมพันธ์และแสวงหาการแก้ไขปัญหาด้วยการร่วมมือกันมาโดยตลอด สะท้อนให้เห็นถึงการดำเนินนโยบายต่างประเทศจีนที่มีลักษณะผูกมิตรกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างต่อเนื่อง และเน้นให้เห็นชัดเจนว่าจีนต้องการแก้ไขปัญหาความมั่นคงที่เป็นประเด็นความขัดแย้งอันเป็นข้อพิพาทบริเวณพรมแดนที่เชื่อมต่อกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างจริงจัง

3. ในด้านเศรษฐกิจเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดการรองรับการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของจีนอย่างต่อเนื่อง จีนมีเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างมาก จนไม่สามารถหาทรัพยากรมารับความต้องการของผู้บริโภคภายในประเทศได้ รัสเซียและเอเชียกลางเป็นทางเลือกสำคัญที่ทำให้จีนต้องเร่งดำเนินความสัมพันธ์ให้ใกล้ชิดมากขึ้น ทั้งด้านการเมือง ความมั่นคง และเศรษฐกิจ โดยประเทศเพื่อนบ้านซึ่งประกอบไปด้วยรัฐในเอเชียกลางเหล่านี้ ถือเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยก๊าซธรรมชาติ และน้ำมัน ซึ่งเป็นสิ่งที่จูงใจให้จีนเข้าไปดำเนินความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดได้อย่างดี

4. ในด้านความมั่นคงนั้น จากเดิมที่จีนดำเนินนโยบายแข็งกร้าวต่อประเทศเพื่อนบ้าน เช่นกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาก่อน เป็นเหตุให้จีนอาจโดนกล่าวหาได้หากจีนร่วมมือกับรัสเซียในกรอบทวิภาคีโดยเฉพาะด้านความมั่นคง ด้านการทหาร ดังนั้น จีนจึงต้อง

ดำเนินนโยบายต่างประเทศในการดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านในลักษณะพหุภาคี เพื่อมิให้ถูกกล่าวหาได้ อีกทั้งรัสเซียเคยเป็นอดีตประเทศมหาอำนาจที่สร้างความหวาดกลัวให้กับประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก หากยังดำเนินความสัมพันธ์ในกรอบทวิภาคี อาจทำให้ประเทศต่าง ๆ เกิดความหวาดระแวงและไม่กล้าให้ความร่วมมือกับทั้งสองประเทศนี้ด้วยความยินดีได้

การร่วมมือของทั้งสองฝ่ายเกิดจากปัญหาที่สืบเนื่องยาวนานมาตั้งแต่ในอดีตจวบจนปัจจุบัน ในทศวรรษ 1990 นานาประเทศเริ่มหันมารวมกลุ่มเพื่อประสานผลประโยชน์และจัดการปัญหาระหว่างกันมากขึ้น ดังนั้นการรวมตัวของจีน กับรัสเซีย และรัฐในเอเชียกลาง จึงเป็นสิ่งที่น่าวิเคราะห์หาสาเหตุที่มาของการรวมตัว รวมทั้งผลลัพธ์ที่ต่างฝ่ายร่วมมือกันว่าประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับรัสเซียและเอเชียกลางในอดีตนั้น มีทั้งความร่วมมือและความขัดแย้งระคนกัน ในทศวรรษ 1990 ถือเป็นช่วงกระชับความร่วมมือในรูปแบบใหม่ เนื่องจากเป็นลักษณะการรวมตัวเพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกันซึ่งมีความเป็นทางการมากขึ้น โดยริเริ่มจากทุกฝ่ายได้หันมาให้ความสนใจในการเจรจาเพื่อหารือ ในการร่วมหาทางออกแห่งความขัดแย้งต่อกัน

ทั้งนี้ ความสัมพันธ์ของทุกฝ่ายในขั้นต้นนั้น ดำเนินไปในลักษณะหลวม ๆ โดยการไปมาหาสู่ระหว่างกันในระดับของผู้นำในช่วงต้นของทศวรรษ 1990 จนกระทั่งนำไปสู่การหารือภายใต้การประชุมสี่บวกหนึ่ง (Four Plus One) และขยายความร่วมมือต่อกันทั้งในเชิงลึก เชิงกว้าง ทั้งด้านการเมือง ความมั่นคง และเศรษฐกิจ และเกิดการรวมกลุ่มในนามว่าเซี่ยงไฮ้ 5 (Shanghai Five) และได้พัฒนาสู่องค์การความร่วมมือในระดับภูมิภาคโดยเรียกความร่วมมือภายใต้กรอบพหุภาคีนี้ว่าองค์การความร่วมมือแห่งเซี่ยงไฮ้ (Shanghai Cooperation Organization: SCO)

การดำเนินนโยบายต่างประเทศของจีนในช่วงสงครามเย็นนั้น จีนเน้นการทูตทวิภาคี โดยตลอด ตั้งแต่จีนสามารถสถาปนาเป็นสาธารณรัฐประชาชนจีน และปกครองประเทศในระบอบสังคมนิยม จีนต้องพึ่งพิงสหภาพโซเวียตในช่วงแรก ก่อนที่เสถียรภาพทางด้านความมั่นคงของจีนจะแข็งแกร่งขึ้น ภายหลังสงครามเย็นสิ้นสุด ความขัดแย้งระหว่างประเทศในประเด็นที่เกี่ยวกับอุดมการณ์หมดสิ้นไป ต่อมาจีนและรัสเซียต่างหันมากระชับความสัมพันธ์ระหว่างกันมากขึ้น ทั้งในด้านความมั่นคงและเศรษฐกิจ ทั้งสองฝ่ายมีเป้าหมายที่สอดคล้องกัน ในความร่วมมือภายใต้กรอบพหุภาคี 3 ประการ ดังนี้

ประการแรก จีนและรัสเซีย มีความต้องการแก้ไขปัญหาเขตแดน และภัยก่อการร้ายข้ามพรมแดน ภายในภูมิภาคร่วมกัน

ประการที่สอง จีนและรัสเซีย มีความต้องการขยายความร่วมมือด้านเศรษฐกิจภายในภูมิภาคร่วมกัน

ประการที่สาม จีนและรัสเซีย ไม่ต้องการให้สหรัฐอเมริกา แผ่ขยายอิทธิพลครอบงำเอเชียกลาง

อันเนื่องมาจากจีนและรัสเซียมีปัญหาเขตแดนระหว่างกัน ซึ่งเป็นปัญหาตกค้างตั้งแต่อดีตจนกระทั่งทศวรรษ 1990 เมื่อทั้งสองฝ่ายได้ร่วมมือกันโดยมีรัฐในเอเชียกลางรวมกลุ่มด้วย จนเกิดความร่วมมือภายใต้ “กลุ่มเซี่ยงไฮ้ 5” และร่วมมือกันต่อต้านภัยคุกคามด้านความมั่นคงที่มาจากชนกลุ่มน้อยพยายามแยกตัวเป็นรัฐอิสระ อีกทั้งก่อการร้ายข้ามพรมแดนอยู่บ่อยครั้ง ขณะเดียวกัน จีนมีความต้องการทรัพยากรพลังงานมากขึ้น จึงต้องแสวงหาความร่วมมือกับรัสเซียและเอเชียกลาง เนื่องจากเป็นประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านพลังงาน ความร่วมมือเพื่อแก้ปัญหาด้านความมั่นคงได้ขยายไปสู่ความร่วมมือด้านอื่น อาทิ เศรษฐกิจ สังคม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น ทำให้ความร่วมมือจาก “กลุ่มเซี่ยงไฮ้ 5” ขยายตัวเป็นองค์การระดับภูมิภาคภายใต้ “องค์การความร่วมมือแห่งเซี่ยงไฮ้”

ต่อมาเกิดเหตุก่อการร้ายที่สหรัฐอเมริกา นำไปสู่การขยายกองกำลังของสหรัฐฯ ในต่างประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะในเอเชียกลาง ทั้งในคีร์กีซสถาน อุซเบกิสถาน คาซัคสถาน เหล่านี้เป็นเหตุให้จีนเกิดความหวาดระแวงต่อท่าทีดังกล่าวของสหรัฐฯ เนื่องจากกำลังทหารของสหรัฐฯ ที่มาตั้งอยู่ในเอเชียกลางซึ่งเปรียบเสมือนประตูหลังบ้านของจีน ทำให้จีนกับรัสเซียและเอเชียกลางร่วมมือกันอย่างกระชับแน่นมากขึ้น โดยจัดให้มีการประชุมทุกปี รวมทั้งการซ้อมรบร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้รัฐภาคีเกิดความไว้วางใจต่อกันมากขึ้น นำไปสู่การก่อตั้งกลไกต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือในกรอบพหุภาคียิ่งขึ้น ทั้งสำนักงานเลขาธิการ ณ กรุงปักกิ่ง หรือหน่วยต่อต้านก่อการร้ายที่อุซเบกิสถาน เป็นต้น

สรุป

ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตเป็นความสัมพันธ์แบบทวิภาคีที่มีภูมิหลังความเป็นมาที่ยาวนาน ทั้งใกล้ชิดและห่างเหิน หวาดระแวงไม่ไว้วางใจ ทั้งสองประเทศเคยขัดเคี่ยวกันในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ระหว่างจักรพรรดิราชวงศ์ชิงของจีนกับพระเจ้าซาร์แห่งราชวงศ์โรมานอฟของจักรวรรดิรัสเซีย เมื่อจักรวรรดิรัสเซียเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์สหภาพโซเวียตใน ค.ศ. 1917 สหภาพโซเวียตได้ให้การสนับสนุนในการจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนใน ค.ศ. 1921 จนพรรคคอมมิวนิสต์จีนสามารถยึดอำนาจรัฐได้ใน ค.ศ. 1949 สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีนได้ดำเนินความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด โดยหันไปพึ่งพา

สหภาพโซเวียต ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และความมั่นคงในช่วงต้นทศวรรษ 1950 แต่ต่อมาได้มีความขัดแย้งในหลายประเด็นจนมีความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างกัน และนำไปสู่การปะทะทางทหารบริเวณชายแดนใน ค.ศ. 1969 จีนมองสหภาพโซเวียตเป็นภัยคุกคามความมั่นคง จึงหันไปดำเนินความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาเพื่อคานอำนาจสหภาพโซเวียต ต่อมาในทศวรรษที่ 1980 จีนก็เริ่มไม่พอใจที่สหรัฐ ฯ ยังคงสนับสนุนและขายอาวุธให้กับไต้หวัน จึงหันไปฟื้นฟูความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียต จนนำไปสู่การประชุมสุดยอดระหว่างกอร์บาชอฟผู้นำสหภาพโซเวียต กับเติ้ง เสี่ยวผิงผู้นำจีนในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1989

เมื่อสหภาพโซเวียตล่มสลายและแตกออกเป็นหลายสาธารณรัฐ ประกอบด้วยสหพันธรัฐรัสเซีย ซึ่งเป็นรัฐสืบทอดอำนาจจากสหภาพโซเวียต และคาซัคสถาน คีร์กีซสถาน ทาจิกิสถาน ซึ่งมีพรมแดนติดต่อกับจีน ทำให้จีนเริ่มมองเห็นความจำเป็นในการเจรจากับประเทศเหล่านี้เพื่อกำหนดเขตแดนให้ชัดเจนและร่วมมือกันในด้านอื่น ๆ ทั้งการเมืองและความมั่นคง

การเจรจาระหว่างจีนกับสหพันธรัฐรัสเซีย คาซัคสถาน คีร์กีซสถาน และทาจิกิสถาน ทำให้จีนตระหนักถึงผลประโยชน์และปัญหาที่กำลังเผชิญร่วมกัน ทั้งในการแก้ไขปัญหาเขตแดน และการแก้ไขปัญหาความมั่นคงอันเนื่องมาจากชนกลุ่มน้อย นำไปสู่การดำเนินนโยบายของจีนแบบพหุภาคีกับประเทศเพื่อนบ้านเหล่านี้ เพื่อลดความหวาดระแวงและเสริมสร้างความไว้วางใจ เชื่อใจ ดังจะกล่าวในบทต่อไป